

Eşitsizlikle Mücadelede Başka Bir Yol Mümkün (mü?)

Brezilya'daki "Topraksızlar" Deneyimini Anlamak

Süleyman Güder

Öz: Dünyanın farklı bölgeleri gibi Latin Amerika'da toplumsal hareketler çok farklı yöntemler benimsemiştir. Kültürel, dini, siyasi ve toplumsal normlar/motivasyonlar farklılık gösterdiği için eşitsizlikle mücadele yöntemi de farklılıklar içermektedir. Her ne kadar mücadeleleri, yöntemleri, talepleri, doğmuş oldukları şartlar farklı olsa da son kertede söz konusu hareketlerin paylaştığı ortak noktanın "kapitalizmle mücadele ve emperyalizme muhalefet" olduğunu söylemek mümkündür. Kitadaki hiçbir toplumsal hareket, izledikleri yöntem ve kamuoyundaki tepkileri açısından Brezilya'daki Topraksız Kır İşçileri Hareketi (MST) kadar dikkatleri üzerine çekmeyi başaramamıştır. Brezilya ve Latin Amerika'daki en iyi örgütlenmiş, etki gücü yüksek ve en aktif olan bu örgütün yöntem, içerik ve yayılım açısından benzeri olmayan ve eşitsizlikle mücadelede en başarılı örgütlerin başında yer alması, hareketin ideolojik formasyonu ve örgütsel yapısının çok güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu makale, özü itibarıyla eşitsizlikle mücadelede daha önce hiç denenmemiş bir yöntemi benimseyen ve oldukça da başarılı sonuçlar elde eden aynı zamanda Topraksızlar hareketi olarak bilinen MST'yi konu edinmiştir. Çalışma, örgütün eşitsizlikle mücadelede temayüz ettiği çalışma sistematığı, başarılı olmasını sağlayan unsurların incelenmesi dışında eylemlerini (işgalleri) hangi felsefi ve ideolojik kökene dayandırdığı ve nasıl meşrulaştırdığını incelemeyi amaçlamıştır. Makale, üç temel iddia üzerine kurulmuştur. Öncelikle hareketin farklı birçok hususiyetleri dışında diğer toplumsal hareketlerden ayrıştığı en önemli nokta, ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürmeyi amaçlanması dışında "yeni bir insan" yaratma misyonu üstlenmiş olmasıdır. İkinci olarak MST'nin başarılı olmasının en önemli nedeni, onun ademimerkeziyetçi yapısından ve işgale katılanların inisiyatif alabilmelerinden ileri gelmektedir. Son olarak hareketin eşitsizlikle mücadelesinde sonuç almada güçlü motivasyonu "fiili durum" yaratmış olması ve "geniş kitlelerin örgütlenmiş" olmasıdır.

Ahahtar Kelimeler: Eşitsizlik, neo-liberalizm, MST, toprak işgali, toplumsal hareketler, Latin Amerika.

Abstract: Social movements in Latin America, as in different parts of the world, have adopted dissimilar methods. Since cultural, religious, political and social norms / motivations differ, the method of combating inequality and struggle shows differences. Although their struggles, methods, demands and conditions in which they were born are different, it is possible to say that the common point shared by these movements is "fighting capitalism and opposition to imperialism". None social movement in Latin America has succeed to create a public opinion and as much attention as The Landless Rural Workers Movement (MST) in Brazil in terms of their method and public reaction. The movement, which is known well-organized, powerful and most active organization in Brazil and Latin America; is one of the most successful organizations in the fight against inequality in terms of method, content and dissemination. This arises from strong ideological formation and the organizational structure of the movement. This article focuses on the MST (also known as the Landless Movement), which adopts a method that has never been tried in the fight against inequality and has achieved very successful results. This paper aimed to examine which philosophical and ideological roots the actions (occupations) are based on and how it legitimizes these actions, apart from the work systematics that the organization has tempered in combating inequality and the examination of the factors that ensure its success. The article is based on three basic arguments. First of all, apart from many different aspects of the MST, the most important features that differs the movement from other social movements is that it has undertaken the mission of creating a "new person" except for aiming to transform economic and social relations. Secondly, the most important reason for MST's success comes from its decentralized structure and the ability of the occupants to take initiative. Finally, the movement's strongest motivation to achieve results in the fight against inequality is that it has created a "de facto situation" and that it has the power of "mobilizing large masses of people".

Keywords: Inequality, neo-liberalism, MST, land occupation, social movements, Latin America.

@ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi. sguder@istanbul.edu.tr

ib <http://orcid.org/0000-0003-0254-3976>

© İlimi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0613
insan & toplum, 2020.
insanvetoplum.org

Başvuru: 30.06.20
Revizyon: 12.9.20
Kabul: 4.11.20
Online Basım: 26.11.20

Giriş

Eşitsizlik tüm dünyanın muzdarip olduğu insanlığın başına gelmiş en büyük sorunların başında gelmektedir. Eğitimden gelir dağılımına cinsiyetten inanca ve etnik kökene kadar çok geniş bir yelpazede kendini gösterir eşitsizlik. Esasında insanlığın doğuşuyla yaşıt olan eşitsizliğin insan yaşamı üzerinde olduğu kadar zihin dünyalarında da ciddi etkileri vardır. Düşünen ve sürekli mukayese yapan bireyler olarak içerisinde yaşamış olduğumuz maddi koşullar doğrudan ya da dolaylı olarak psikolojimizi ve sosyal çevremizi etkilemektedir. Geçmiş çok eskiye dayansa da her türden eşitsizlik ve aşırılıkların toplumsal bir sorun hâline gelişi sömürgeleşme ve sanayileşmeyle artarak devam etmiştir. İngiliz tarihçi E. Hobsbawm'ın (1994) aşırılıklar çağı (*age of extremes*) olarak adlandırdığı 20. yüzyıla gelindiğindeyse her türden eşitsizlikler bu dönemde zirve yapmıştır. Günümüzde yerkürenin neredeyse tamamında yaygın olarak eşitsizliğe dair benzer örüntüler takip edilmektedir.

Dünyanın diğer bölgeleri gibi Latin Amerika'daki toplumsal hareketler de eşitsizlikle mücadelede çok farklı yöntemler benimsemiştir. Bu toplumsal hareketler, kıta sathında izlemiş oldukları yöntemler ve hareket tarzlarıyla aynı zamanda bu yöndeki literatüre önemli katkılar yapmışlardır. Arjantin'deki Piqueteros'tan Bolivya'daki Cocaleros hareketine kadar Latin Amerika'daki toplumsal hareketler çok geniş spektrumda ve farklı yöntemlerle faaliyet göstermektedirler. Her ne kadar mücadeleleri, yöntemleri, talepleri, doğmuş oldukları şartlar farklı olsa da son keredede söz konusu hareketlerin paylaştığı ortak noktanın "kapitalizmle mücadele ve emperyalizme muhalefet" olduğunun özellikle altı çizilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle her biri için ortak gaye, eşitsizliklerin ve yoksullukların olmadığı insanca yaşam mücadelesidir (Martins, 2000). Bununla beraber kıtadaki hiçbir toplumsal hareket, izledikleri yöntem ve kamuoyundaki tepkileri açısından Brezilya'daki MST kadar dikkatleri üzerine çekmeyi başaramamıştır. Bu makale, özü itibarıyla eşitsizlikle mücadelede daha önce hiç denenmemiş bir yöntemi benimseyen ve oldukça da başarılı sonuçlar elde eden aynı zamanda "Topraksızlar Hareketi" olarak bilinen "Topraksız Kır İşçileri Hareketi"ni (MST-Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra)¹ konu edinmiştir.

Bugüne kadar herhangi bir siyasi mülahaza konusu hâline getirilmemiş ve siyaset tarafından araçsallaştırılmamış hiçbir toplumsal hareket MST kadar kamuoyunda gündem olmamıştır. Buna rağmen hareketin aşağıda belirtildiği gibi dikkat

1 Portekizce tam adı Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra olan hareketin yaygın olarak MST kısaltılması kullanılmaktadır. Bu sebeple makale boyunca MST kısaltması kullanılacaktır.

çekici yaklaşımı ve neoliberal karşıtı tutumu nedeniyle eleştirenleri de taraftarları da oldukça yanlı davranmışlardır. Bu sebeple, MST'nin toplumdaki karşılığı, motivasyonları ve Brezilya'da eşitliğe karşı verdiği mücadele tam olarak akademiye aktarılamamıştır. Dolayısıyla MST'nin Brezilya'da eşitsizlikle mücadeledeki rolü dışında dünyanın farklı coğrafyaları için örnek teşkil etme potansiyeli de tam olarak anlaşılamamıştır. Bu makale, örgütün eşitsizlikle mücadelede temayüz ettiği çalışma sistematiği, başarılı olmasını sağlayan unsurların incelenmesi dışında eylemlerini (işgalleri) hangi felsefi ve ideolojik kökene dayandırdığı ve nasıl meşrulaştırdığını incelemeyi amaçlamıştır. Yine bununla ilişkili olarak MST'nin siyasetle ve devletle ilişkileri de ele alınacak konular arasında yer almaktadır. Tüm bunları yaparken makalenin literatüre iki farklı açıdan katkı yapması amaçlanmıştır. Öncelikle makale, MST'yi ve vermiş olduğu mücadeleyi ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler açısından ele almaktadır. Bu yönüyle spesifik bir okumaya tabi tutularak benzer makalelerden ayrılmaktadır. İkinci olarak makale, Türkçe literatürde akademik bir çalışma olarak ilk defa kapsamlı ve yansız bir şekilde ele alınmaktadır. Bu yönüyle de hem MST'nin eşitsizlikle mücadeledeki rolünün altı çizilirken hem de tecrübesi, yöntemi ve iddiaları tanıtılmaya çalışılmıştır. Şüphesiz MST tecrübesini birebir aktarmak Türkiye ve Brezilya gibi farklı sosyoekonomik yapılara sahip iki ülke için her zaman anlamlı sonuçlar vermeyecektir. Yine de diğer ülkeler gibi Türkiye'deki toplumsal hareketlerin yol, yöntem, motivasyon ve siyasetle ilişkiler açısından MST tecrübesinden öğreneceği çok fazla şey olacaktır. Yukarıda ifade edilen amaca erişmek için birincil kaynak olarak örgütün kendi tanıtım materyalleri ve örgüt liderlerinin söylemleri dışında Brezilya basınında örgüt ve eylemlere dair çıkan haberlerin analizi yapılmıştır. İlaveten MST hakkında yazılmış İngilizce, İspanyolca, Portekizce ve Türkçe akademik makale, kitap, röportaj, belgesel ve diğer materyallerden yararlanılmıştır.

Yapılan incelemeler neticesinde MST'ye dair şu iddialarda bulunulacaktır. İlk olarak hareketin farklı birçok hususiyetleri dışında diğer toplumsal hareketlerden ayrıştığı en önemli nokta, ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürmeyi amaçlanması dışında "yeni bir insan" yaratma misyonu üstlenmiş olmasıdır. Özellikle bu misyon, eşitsizlikle mücadelede hareketin bütüncül bir yol haritası izlemesine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla, örgüt eşitsizlikle mücadelede altyapı unsuru olarak sadece ekonomik refahı arttırmaya yönelik yönlendirmede bulunmuyor aynı zamanda katılımcıların bilinçlenmesine dair kapsamlı çalışmalar da yapıyor. Eğitim faaliyetleri ve ideolojik yüklemeler bu anlamda örgütün olmazsa olmazları arasında yer almaktadır. Bunun neticesine sürekli sorgulayan ve inisiyatif alan kadercı yaklaşımlara meydan okuyan bir birey ortaya çıkmaktadır ki bu da eşitsizlikle mücadelenin en önemli çıktısı olarak görülmektedir. Bu yönüyle eşitsizlikle mücadelede

hem kıtada hem de dünyada en başarılı örgütlerin başında yer alması da hareketin ideolojik formasyonu ve örgütsel yapısının çok güçlü olmasına dayanmaktadır (Navarro, 1994, s. 146). İkinci olarak MST'nin başarılı olmasının en önemli nedeni, onun ademimerkeziyetçi yapısından ve harekete katılanların daha en başından inisiyatif almaları gerektiğinden ileri gelmektedir. Bilhassa katılımcıların “toprak işgali” öncesi almış oldukları eğitimler, ideolojik motivasyonlar ve işgal giderlerini kendilerinin üstlenmesi, başarıyı arttıran unsurların başında gelmektedir. Bu katılımcıların bir “merkez” tarafından yapılması hâlinde katılımcıların sahiplenmeleri ve kendilerine karşı yapılan baskıya direniş göstermeleri pek mümkün olmayacaktır. Böylelikle süreklilik ve muhtemel baskılara karşı bir direnç sağlanmaktadır. Ayrıca örgütün geniş kitleleri işgale katması başarı şansını arttırmaktadır. Katılımcı sayılarının az olduğu durumlarda kamp sakinlerinin kolluk kuvvetleri ve mülk sahipleri tarafından püskürtülmeleri çok daha kolay olacaktır. Elbette bu yöntemin başarıları olmasını mümkün kılan en önemli etken, MST'nin kırk yılı aşkın tecrübesidir. Dünyadaki en yaygın örgütsel yapı ve üye sayısına sahip bu örgütün yöntem, içerik ve yayılım açısından benzeri bulunmamaktadır. Her şeye rağmen örgüt, geniş kitlelerle oluşturduğu fiili durumda şiddeti ve terör eylemlerini bir mücadele yöntemi olarak benimsemediğini iddia etmiştir. Şiddete başvurmama konusunda özel bir gayret içerisinde oldukları görülmektedir. Bu durum MST'nin toplumsal meşruiyetini güçlendiren unsurların başında gelmektedir. Bu yönüyle MST'nin, dünyadaki eşitsizlikle mücadeleye önemli ve başarılı bir alternatif sundukları iddia edilecektir. Son olarak MST'nin eşitsizlikle mücadelesinde sonuç almadaki en güçlü motivasyonu “fiili durum” yaratması ve “geniş kitleleri örgütleyebilme kapasitesi” olmuştur. Hareketin “fiili durum” yaratmış olması oldukça önemlidir zira liberal değerlerin yaygın olduğu dünyada fiili durum oluşturmadan konsensusla eşitsizliği gidermenin başarı şansı çok düşüktür. Bu yöndeki mottoları, aşağıda daha kapsamlı inceleneceği üzere “işgal et, diren ve üret” ilkesidir. Ondetti (2010, s. 114) ve Sallinger-McBride ve Roberts (1998, s. 79) gibi yazarların da vurguladığı üzere işgal, onlar için tek çaredir. Fiili durum oluşturularak her zaman istenilen sonuç elde edilmese bile muhataplar soruna dair somut adım atmaya zorlanmaktadır. Günümüz itibarıyla hâkim liberal söylem, mevcut durumu meşrulaştırma çabası dışında söylem üstünlüğüne sahip olduğundan mevcut eşitsizliklerin giderilmesi hususunda adım atmaya pek istekli gözükmemektedir. MST'nin bu şekilde bir yol benimsemiş olmasında, örgüt tarafından pek ifade edilmemiş olsa da Proudhon'un mülkiyete dair yaklaşımlarının etkisi olmuştur. Ona göre mülkiyet hakkının etkin nedeni emektir dolayısıyla toprak sahiplenilemez. Ayrıca evrensel mutabakatın mülkiyeti meşrulaştıramayacağını düşünmektedir (2018, ss. 87-96).

Tüm bunlardan hareketle herhangi bir eşitsizlikle mücadelede kalıcı ve sorun çözücü hareketlerin bütüncül düşünüp hayatın farklı alanlarını kapsayacak şekilde ve ademerkeziyetçi, başka bir deyişle katılımcı bir örgütlenme modeliyle gerçekleşmesi dışında fiilî durum yaratmış olması ve geniş kitlelerin sürece dahil olması gerekmektedir. Bu açıdan MST, eşitsizlik konusundaki amaçlarını gerçekleştirmedeki performansı (2 milyona yaklaşan üye sayısı) ve kırk yılı aşkın bir süredir istikrarlı bir şekilde mücadeleyi örgütlü bir şekilde sürdürmesi nedeniyle başarılı örnekler arasında zikredilmektedir. Latin Amerika'daki diğer toplumsal hareketler gibi MST'nin de deneyimi ve mücadele tarihi belirli bir nesnel (sosyoekonomik) ve öznel (siyasi, tarihî ve kültürel) konjonktür bağlamında ortaya çıkmıştır.

Latin Amerika'da Eşitsizliğin Geçmişi: Neoliberal Politikalar ve Toplumsal Hareketlerin Doğuşu

Sömürgeleştirildiği günden beri kıtadaki diğer ülkeler gibi Brezilya'da da dikkat çekici boyutta bir gelir eşitsizliği bulunmaktadır. Yine de gelir dağılımındaki uçurum hiçbirinde Brezilya'daki kadar göz çarpmamaktadır. Söz konusu toprak dağıtımındaki eşitsizlik olunca birçok yazar hiç tereddüt etmeden Brezilya'nın toprak dağıtımında dünyanın en eşitsiz ülkesi olduğunu ifade etmektedir (Carter, 2015, s. xxiii; Sallinger-McBride ve Roberts, 1998, s. 61). Bu bölümde daha çok 20. yüzyıldaki gelişmelerin eşitsizliğe olan etkisini ele almamıza rağmen sorunun yeni bir sorun olmadığına altını çizmek gerekir. Örneğin; Brezilya'daki toprak mücadelesinin ve sorununun kökenleri, Portekiz sömürge yönetimine kadar gitmektedir. Sömürge'deki güçlü Portekizli kaptanlar, kullanabilir geniş arazileri uzunca yıllar kendi hesaplarına işletmişlerdir. Meselenin ayrıca sömürge merkeziyle de ilişkisi bulunmaktadır (Barbosa, 2017, s. 121). Portekiz'deki 1375 tarihli Sesmarias Yasası, Avrupa'yı vuran kara veba sonrasında ortaya çıkan tarım ve ekonomik krizle mücadele etmek için çıkartılmıştır. En temelde tarımsal üretimi teşvik için arazinin dağılımını düzenleyen bu sisteme göre kolonideki yerel elit "grigalem" olarak adlandırılan yasa dışı arazi kapma/özel mülk hâline getirme yöntemiyle yerli halkın toprağına sahip olabiliyordu (Pahnke, 2018, s. 40; Tarlau, 2019, s. 37). Portekiz sömürüsü olan Brezilya'yı doğrudan etkileyen bu durum, ülke 1822 yılında bağımsızlığını kazanmasına rağmen 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ülke egemenliğini elde etmesine rağmen 20. yüzyıla kadar büyük oranda sömürge yıllarından kalan toprak dağıtım ve işletim sistemi uygulanmıştır.

Özellikle 1950 sonrası dönem mercek altına alındığında belli başlı kırılma noktalarının varlığı göze çarpmaktadır. Dört farklı dalga şeklinde takip edebileceğimiz

bu durum, bölgedeki toplumsal hareketlerin tarihî arka planının anlaşılması açısından hayati öneme haizdir. Bu minvalde Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin ilk dalgası, 1950-70 yılları arasında gerçekleşmiştir. Söz konusu yıllarda toplumsal mücadele, bir taraftan ücret ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için daha çok şehir merkezli bir mücadeleye dayanan emekçi bir hareketken diğer yandan kırsalda toprağa daha fazla erişim ve toprak reformu mücadelesi şeklinde tezahür etmiştir. İkinci dalga olarak adlandırılan sonraki yıllarda meydana gelen gelişmeler, 1970'lerin üçüncü çeyreğinden başlayıp 1980'lerin ortalarında kadar süren daha çok yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan aktörler üzerinden yürütülmüştür. Bu dönem toplumsal hareketler açısından hayati bir döneme sahiptir. Siyasi ortam çok baskıcı bir görünüm arz etmekte ve herhangi bir faaliyet yapmaya uygun olmayan otoriter bir dönemi temsil etmektedir. Bu yıllarda toplumsal hareketlerin politikaları ve stratejileri, ağırlıklı olarak kıtada yaygın olan askerî ve sivil otoriter rejimlerle mücadele etmekle geçmiştir. Esasında askerî rejimlerin yoğun olduğu bu yıllar, toplumsal hareketler için yeni kazanımlar elde etmekten ziyade varlıklarını korumakla geçmiştir. Makalede daha çok odaklanacağımız 1980'lerin başlarından 1990'ların sonlarına kadar süren üçüncü dönem, küreselleşme süreci ve bölgedeki hükümetlerin yapısal uyum programlarının tatbik edildiği döneme denk düşer. Aynı zamanda toplumsal hareketlerin kıtada etkili bir siyasi güç hâline geldiği dönem olması açısından da önemlidir bu yıllar. İkinci dalganın aksine bu son dalga, kent hayatının yoğun yaşandığı şehirlerin olduğu bölgelere yoğunlaştığı bir dönemdir. Toplumsal hareketler, dünyadaki eğilimlere paralel olarak bu dönemde siyasi etkinliklerinin/güçlerinin zirve noktasına ulaşmışlardır (Ondetti, 2010, s. xv; Veltmeyer, 2006, ss. 131-135). Son dalgada ise 1990'ların sonlarından başlayıp günümüze gelen sol/sosyalist eğilimli liderlerin iktidara geldiği döneme karşılık gelir. Bu yıllar, makalede toplumsal hareketlerin "iktidarla imtihanı" olarak adlandırdığımız dönemi kapsamaktadır. Söz konusu dalgalar içinde bu son dönem, yine de faaliyetler ve imkânlar açısından en rahat dönem olarak ifade edilebilir. Makalenin çerçevesini sınırlamak adına Brezilya'da gelir eşitsizliğindeki uçurumun arttığı 1980 sonrası neoliberal politikalar sonrasına daha yakından temas edilecektir. Böylelikle kuruluşu bu döneme denk MST gibi diğer toplumsal hareketlerin varlığı ve mücadelesi daha anlaşılabilir bir zemine oturacaktır.

ABD ve diğer G-8 ülkeleri tarafından kabul edilen ve Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü tarafından tüm dünya ülkeleri için ortak bir çözüm önerisi olarak sunulan Washington Uzlaşısı (*Washington Consen-*

sus) dünyanın her yerinde olduğu gibi Brezilya'ya da bazı dayatmalarda bulunmuştur (Rangel ve Garmendia, 2012, ss. 36-40). Sermaye akışının liberalleştirilmesi, özel mülkiyetin korunması, mali disiplinin sağlanması, kamu harcamalarının azaltılması ve ulusal kaynakların verimli şekilde kullanmak için özelleştirilmesi vb. diğer iktisadi ilkeleri vazeden bu "uzlaş", Brezilya'da çok önceleri başlayan ekonomik eşitsizliğin artarak devam etmesine neden olmuştur (Güder, 2008, ss. 154-155). Bu politikaların sömürgecilikten henüz kurtulan ve büyük borçlanma içerisindeki devletlerin sosyalizm "tuzağına" düşmemesi için başta ABD ve İngiltere olmak kapitalist blokta yer alan ülkeler tarafından ortaya atılmış bir söylem olduğu kısa süre içerisinde anlaşılmıştır. Buna rağmen 1980'ler, tüm dünyada neoliberal politikaların yaygın bir şekilde uygulandığı neredeyse sorgulanmadığı yıllar olarak kayıtlara geçmiştir. Bazı gelişmiş ülkeler bu politikardan memnunken gelişmekte olan birçok ülke uyguladıkları neoliberal politikalar neticesine hayal kırıklıkları yaşamışlardır. Neoliberal iktisadın "tavsiyeleri" Brezilya'da beklenen refah artışına yol açmamış, eşitsizliğin ve fakirliğin daha da artmasına neden olmuştur. Bu sebepten ötürü söz konusu yıllar hem Brezilya hem de kıtada "kayıp on yıl" (*la década perdida*) olarak adlandırılmaktadır (Rangel ve Garmendia, 2012, s. 56).

Birçok etkenin dışında söz konusu politikaların Latin Amerika'da uygulanmasını kolaylaştıran unsur, askerî vesayet rejiminden henüz çıkmış insanların "apolitik" tavrı olmuştur. Kıtada askerî cunta dönemi sonrasında siyasetçilerin tam da istedikleri gibi insanlar siyasetle uğraşmaktan vazgeçmiş, siyasi olan her şey için aralarına mesafe koymuşlardır. Bu sebeple neoliberal ekonomik politikalar, Latin ülkelerinin tamamında kolaylıkla uygulamaya konmuş ve benimsenmiştir. Ayrıca söz konusu tablonun oluşmasında komünizmle mücadele eden önceki sağcı otoriter/askerî rejimlerin dışında neoliberal politikalarla yöneten, buna efsunlu bir şekilde inanan demokratik hükümetlerin de önemli etkisi olmuştur. 1980'li yıllar boyunca Latin Amerika'daki yöneticilerin kahir ekseriyeti neoliberal politikaları tek seçenek olarak gördüler. Neredeyse 30 yılı aşkın süreyle insanları da sorunlarını sadece bu şekilde çözebileceklerine ikna etmekle meşgul oldular. Diğer taraftan Jilberto (2008, s. 400) ve Williamson'ın (1990) da altını çizdiği gibi neoliberal politikalara karşı sunulan "alternatif" ve "farklı" yaklaşımların da söz konusu sorunların çözümüne pek bir katkı sunmadığı dönem yaşanmıştır.

Latin Amerikalı siyaset bilimci ve politikacı Castañeda'ya göre (1993, s. 3) Soğuk Savaş sona erip komünizm ve sosyalist blok çöktüğünde, liberalizmin bayraktarı ABD ve kapitalizm uygulamaları mutlak bir zafer kazanmıştı. Dahası demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve Amerikan yanlısı tutum ve politikalar yakın zamana

kadar sosyal devrim ve ilerici reform anlamına gelmekteydi. Bu yıllarda genellikle demokratik yollardan seçilmiş ve ABD yanlısı teknokratlar, Güney Amerika'nın tümünde göreve gelmiştir. Onun ifadesiyle eğer eşitsizlik demokrasinin bir kombinasyonu olsaydı sadece Latin Amerika'da değil dünyanın her yerinde "sol"a doğru bir yönelime yol açardı (Castañeda, 2006, ss. 28-43). Fakat durum tam olarak bu şekilde görülmemiştir. Zira o yıllarda neoliberal politikaların ancak çok az kişinin ifade ettiği şekliyle dünyada olduğu gibi Latin Amerika'da da pek işe yaramayacağı düşünülmekteydi. Çünkü Margheritis'in belirttiğine göre neoliberal politikalar, geniş çoğunluğun sorunlarına çözüm üretmemiş ve kolektif bir bilinç oluşturmamıştır. Sebebi ise temel ilke olarak serbest piyasa yönelimi vizyonunun her hâl ve şartta muhafaza edilmiş olmasıdır. Herhangi bir devletin özel koşulları ve yerel dinamikleri dikkate alınmadan, aynı ve benzer programlar her yerde uygulanmaya başlanmıştır. Ülke için ihtiyaç duyulan ve farklılaşması beklenen spesifik politikaların ve önerilerin genelgeçer politika araçlarına (reçetelere) dayanması, sorunların çözümü bir yana artarak devam etmesine neden olmuştur. İşte bu reçetelerin bir sonucu olarak bazı yazarların benzetmeleriyle Latin Amerika ülkelerinin çoğu "acı hapı" aldı ve sonrasında "şok terapisine" katlanmak zorunda kaldı (Margheritis, 2007, ss. 40, 44; Williamson, 1990). Bütün bunlar, halk nezdinde ciddi hoşnutsuzluklara yol açmıştır. Latinobarómetro tarafından Latin Amerika'daki neoliberal politikaların etkisini ölçmeye yönelik yapılan araştırmaya göre neoliberal politikalar hakkında Latin Amerika ülkelerinde mutabık kalınan tek noktanın Washington Uzlaşısı'nın bölgedeki sorunları çözemediği ve alternatif bir arayışın gerekli olduğu fikri olmuştur (Informe latinobarómetro, 2007, ss. 6-7).

Kıta için geçerli bu durum, Brezilya için de geçerliydi hatta bu politikaları ısrarla takip eden siyasi irade olunca ülkenin kıtadaki konumu gereği diğer ülkeler için de katalizör etkisi görmüştür. Yapısal uyum reformlarının (*structural adjustment reforms*) doğrudan bir sonucu olarak ekonomik krizler ve yolsuzluk skandalları, Brezilya genelinde yaygın bir hâl almaya başlamıştır. Böylesi bir ortamda sol hareketlerin ve partilerin çoğu 1990 ve 2000'li yıllar boyunca neoliberalizm politikalarını sert bir biçimde eleştirmiş ve halktan çok ciddi destek görmüştür. Örneğin; Brezilya devlet başkanı sosyal-demokrat Fernando Henrique Cardoso (1995-2003), Brezilya'nın kamu hizmetlerini ve devlet işletmelerini özelleştirme kararı verdiğinde, onun bu hareketi neoliberal uygulamalar hakkında ülkede genel şikâyetlerin oluşmasına neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuz tecrübeler, ülkede halkın neoliberal politikalar yerine alternatif ekonomik ve siyasi arayışlara yönelmesine neden olmuştur. Böylelikle insanlar kolektif bir şuurla başka/alternatif bir hayatın, toplumun ve ekonomik modelin mümkün olduğunu fark etmeye başlamıştır. Dolayısıyla 2000'lerde

yükselişe geçen ve alternatif sunan sol partilerin en temel dayanakları, önceki sağcı liderlerin başarısız ekonomik reformları olmuştur (Moreno-Brid, 2008, s. 84; Moreno-Brid ve Paunovic, 2006, s. 2; Yeğin, 2006, s. 52).

1990'lı yılların sonunda bu durum Brezilya'da sosyalist kökenli ultra-sol siyasi parti olan İşçi Partisi'ni (*Partido dos Trabalhadores-PT*) iktidara taşımıştır. Artık ülkede sağcı liderler tarafından ilerleme ve kalkınma başlığı altında yapılan vaatler karşılık bulmamıştır. Bunun yerinde alternatif kalkınma veya alternatif arayışlar hızla yaygınlaşmaya ve halk nezdinde rağbet bulmaya başlamıştır. Söz konusu alternatif kalkınma, Veltmeyer'in de tanımladığı şekliyle onurlu bir yaşam vadeden, temel ihtiyaçları karşılayan, toplumun tamamını kapsayan (kadınlar, yoksullar, yerli halkı vb. liberal politikalarından mağdur olmuş kesimleri kapsayan) insani, eşitlikçi ve yetkilendirici, en önemlisi sürdürülebilir bir zemine dayanmaktaydı (2006). Bu politik ortam, İşçi Partisi'nin (PT) 2002'deki zaferinin yolunu açmış ve solcu lider Luiz Inácio Lula da Silva'yı (bundan sonra Lula) devlet başkanlığına taşımıştır (Barrett, Chavez ve Garavito, 2008, ss. 9-10).

Bununla birlikte sol liderlerin iktidara geldikten sonra doğrudan neoliberal politikalara savaş ilan ettiklerini söylemek mümkün gözükmemektedir. Brezilya'da Lula örneğinde olduğu gibi solun yükselişini ve yaklaşımını "antiliberal" bir dönemden öte "postliberal" dönem olarak ifade etmek daha uygun bir değerlendirme olacaktır. Zira Burges gibi yazarlara göre yeni seçilen Lula'nın, Cardoso'nun görev süresi boyunca benimsendiği ve uyguladığı neoliberal politikalara dair gündemleri göz ardı etmek bir yana kendi döneminde bu politikaları derinleştirerek sürdürmüştür. Benim de görüşlerine katıldığım kimi yazarlara göre ise Lula'nın Brezilyası bu dönemde, ekonomik istikrarı sürdürme ve uluslararası toplumun temel endişelerini de dikkate alarak sosyal adaleti sağlamaya yönelik bir hedefi uygulamaya koymuştur (Arditi, 2008, s. 73; Burges, 2009, ss. 207, 213).

Neoliberal politikalara karşı tepki sadece siyasi arenada olmamış, toplumsal hareketlerce de alternatif yaklaşımlar sergilenmiştir. Hem Latin Amerika'da hem de Brezilya'da sosyal hareketler yerel siyasette hem demokratik katılım hem de belediye politikalarını etkilemeleri açısından önemli bir fark yaratmıştır (Levy, 2013, ss. 85-105). Bu arka planla birlikte MST'nin ortaya çıkışı, yükselişi ve hangi küresel, bölgesel ve ülke dinamiklerinin olduğu konjonktürde hareket ettiği daha iyi görülebilecektir. Brezilya'da ortaya çıkan MST'nin yaptığı radikal eylemler, Martins'in de ifade ettiği gibi yukarıda zikredilen neoliberal ilkeler üzerine inşa edilmiş kapitalist düzenin burjuva hukuku tarafından güvence altına alınmış özel mülkiyet haklarını sorgulamaktan başka bir şey değildir (2000, s. 37). Temel iddia ve argü-

manları aşığıda biraz daha detaylı inceleyeceğimiz harekete g6re k6c6k çiftçiler ve yerleşimciler, kapitalist sistemce s6m6r6l6yorlar. Onlar topraksızdır 6nk6 kapitalist bankerler ve siyasetçiler, onların toprağını çaldığı gibi topluma ait olan bu m6lkiyeti de k6t6ye kullanmaktadır (Wolford, 2003, s. 506). MST'nin doğduğu bu şartlarda eşitsizliğe ve neoliberal politikalara karşı tabandan geliştirdiği alternatif yaklaşım, Brezilya halkı için olduğu kadar benzer durumdaki 6lkeler için de 6nemli bir 6rneklik teşkil etmektedir.

“Topraksız M6frezeler”in Sosyoekonomik Eşitsizliklerle M6cadelesi: işgal Et, Diren, 6ret!

MST'nin Doğuşu

MST, Latin Brezilya'nın haddizatında Latin Amerika'nın en b6y6k toplumsal muhalefet hareketleri arasında yer almaktadır. MST birçok yazara g6re Brezilya'da olduğu kadar Latin Amerika kıtasında da birçok açıdan en iyi 6rg6tlenmiş, etki g6c6 y6ksek, verimliği en y6ksek ve en aktif toplumsal harekettir (Buono ve Jos6 Bell Lara, 2006; Fernandes, 2009; Wolford, 2003, 2004). Hareketin misyon, vizyon ve amacı dikkate alındığında alanında 6nc6 bir toplumsal hareket olarak 6ne çıkmıştır. MST'nin Brezilya'daki sosyoekonomik eşitsizliklerle m6cadelesi ve izlediği y6ntemin nereden kaynaklandığını g6rmek, okuyucu açısından 6nemli g6r6lm6řt6r. Bunun dışında hangi şartlar altında var olduğunu g6rmek için de doğduğu genel ereve, i organizasyon, 6rg6tsel yapı ve kendini nasıl finanse ettiğine dair birçok 6nemli noktanın aydınlatılması, MST'nin anlaşılması açısından hayati 6neme haizdir.

2000 yılındaki d6rd6nc6 kongresinin akabinde MST, Brezilya halkına sunduğu bildirgesinde toplumunun t6m 6rg6tl6 kesimlerine y6nelik bir ağırıda bulunmuş, halkın ayaklanması, kendini 6rg6tlemesi ve tarihsel hakları için m6cadele etmek 6zere sokağa çıkması gerektiğini ifade etmiştir. Halkın ihtiyaçlarını dikkate alan bir halk projesi 6nererek başka bir yaşamın m6mk6n olduğunun altını çizmiştir (Yeğin, 2004, s. 217). Yaklaşık kırk yıldır kır işçileri arasında bulunmuş sosyolog Monica Dias Martins Ceara'ya g6re Latin Amerika'nın en m6cadeleci pop6ler hareketlerinden biri olan MST, 1979'da Encru-zilhada Natalino, Rio Grande do Sul'deki ilk toprak işgalleriyle ortaya çıkmıştır. Hareket, birçok taban hareketi dışında Kır-sal Toprak Komisyonları (*Comissao Pastoral da Terra-CT*) gibi kilise 6rg6tlenmeleri ve PT tarafından da desteklenmiştir. 6lke genelinde yaygınlaşması ise 1980'lerdeki yeniden demokratikleşme ortamıyla tarım reformunu politik bir g6ndeme h6li-ne getirmesiyle m6mk6n olmuştur. 1990'lara gelindiğinde g6z ardı edilemeyecek

önemli, etkin bir kitle hareketi olarak Brezilya siyasal yaşamında yerini almıştır. Ona göre MST'nin kırsal yerleşimleri, kooperatif ilişkiler, kolektif planlama ve öz yönetim ilkeleriyle temayüz eden bir yapısı bulunmaktadır. Dayanışma, sosyal adalet ve özerklik mevcudiyetine hayat veren temel etik değerleri arasında yer almaktadır (Martins, 2000, s. 33; Ondetti, 2010, s. xv, 49).

Toprak için Katolik Kilisesi Rahipler Komisyonu (CPT) ve kurtuluş teolojisinden esinlenen MST, üç temel ögenin birleşmesinden müteşekkildir. Bunlardan ilki, 1970'li yılların sonundaki ekonomik kriz ve daha iyi bir yaşam kurmak için insanların köylerini terk etmeleridir. İkinci olarak 1960'lara kadar diktatörlükler, halkın çoğunluğunun bağlı olduğu Katolik kiliselerini destekliyordu. Aslında bu karşılıklı bir destekten başka bir şey değildi. Bölgede yaygın etkisi olan Hristiyan kurtuluş teolojisi öncesinde Kilise, topraksızlara "üzülmeyin topraklarınıza cennette kavuşursunuz" diye telinde bulunmuştur. Üstelik Katolik kilisesi, toprağın kendileri için doğuştan gelen bir hak (*right of birth*) olmaktan öte Tanrı'nın ikramı (*gift of God*) olduğu konusunda insanları ikna etmiştir. Kiliseye sıkı sıkıya bağlı olan fakir halk, bu öğretiyi bir yazgı olarak belirleyip tüm zorluklar ve haksızlıklar karşısında sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bu durum kurtuluş teolojisinden ilham alan "cennette zaten topraklarımız var burada da olması için mücadele edelim" diyen rahipler ortaya çıkana değin devam etmiştir. Rahipler, aktif bir mücadeleyle çiftçileri toplayıp örgütleyip cereyan eden olayların görüldüğünde çok daha farklı algılanmasına katkı sağlamışlardır. Son olarak 1970'lerin sonunda askerî diktatörlüğe karşı gelişen mücadele iklimi de MST'nin ortaya çıkmasını kolaylaştıran en önemli etken olmuştur. Tüm bu gelişmeler artık yerel toprak çatışmalarını bile hükümete karşı verilen politik savaflara dönüştürmüştür. Siyasi iradenin karşısında artık daha bilinçli ve organize hareketler belirmeye başlamıştır (Cleary, 1997; Stedile, 2004, s. 21; Wolford, 2004, s. 411; Yeğın, 2004, ss. 35-36).

Hareket Tarzı ve Vadettikleri

MST'yi ortaya çıkaran şartlar ve ideolojik olarak beslendiği kaynaklar dışında hareket tarzı da bazı özgünlükler içermektedir. Daha adil ve dayanışmacı bir toplum yaratmak için mücadele etme yolunda kendilerini örgütleyen ve Brezilya'da ulusal çapta faaliyet gösteren -27 eyaletin (ve bir federal bölgede) en az 23'ünde- iki milyona yaklaşan üyesinin olduğu tahmin edilen hareketin amacı, adil dağıtılmadığını düşündükleri "ekilebilir topraklar" (*arable lands*) üzerinde bir toprak reformu yapmak ve toplum ya da sahipleri açısından hiçbir ekonomik değeri olmayan verimsiz toprakları işlemektir. Nüfusun yaklaşık %1,6'lık kesimini oluşturan toprak

sahipleri (*landowners*), ülkedeki toplam ekilebilir alanın %46,8'ine sahiptir (Amini, 2017, ss. 143-165; Baletti, Johnson ve Wolford, 2009, s. 126; The Friends of the MST-FMST, 2020; Pahnke, 2018, s. 18). Büyük arazileri kapsayan Latifundiumları² ve verimsiz ilan edilen toprakların işgal eylemleriyle tanınan örgüt, 10-20 hektarlık parsellere bölünen arazileri, hareketin üyesi olan aileler, bireysel ya da kolektif olarak işletmektedirler. Bugüne kadar hareket, 350.000 aileyi 2.000 yerleşim yerine başarılı bir şekilde yerleştirmiş, ellerindeki toprakları yasal statüye kavuşturmuştur. Toprak sakinleri elde ettikleri mahsulü, hareketin kendi kurmuş olduğu kooperatifler aracılığıyla piyasaya sürmekte, ürettiklerini gerçek değerinde satabilme imkânı elde edebilmektedir (The Friends of the MST, 2020).

MST'nin başarısının arkasında yatan en önemli etken; örgütlü, planlı programlı ve organize olmasıdır. Örgütün öncülüğündeki toprak işgalleri rastgele ve gelişigüzel yapılmaz. Yerel önderlerin yaptıkları toplantılar, kamp sakinlerini örgütlemeye yönelik görüşmeler neticesinde işgal için harekete geçilir. MST militanlarınca işgal öncesi 2-3 ay öncesinden bilinçlendirme faaliyetleri yapılmaktadır. Kendilerine bölgede kullanılmayan topraklar olduğu ve onların da buna ihtiyacı olduğu ifade edilir ve ikna etmek için çaba gösterilir. Yerel ve ulusal makamları söz konusu araziye el koyabilmeleri konusunda ikna edebilmek için onların orayı işgal etmeleri gerektiği kendilerine telkin edilir. Din adamları özellikle bu süreçte insanları ikna etmekte önemli roller üstlenmektedir (Yeğin, 2004, s. 86).

MST üyelerinin *festa* (parti) olarak adlandırdıkları toprak işgali sonrasında plastik ve derme çatma çadırlarda yaşayan aileler, toprak sahiplerinin saldırılarına karşı direnmek üzere örgütlenirler. Yani kamp sakinleri için asıl olan yalnızca toprağı işgal etmek değil sonrasında da onu ellerinde tutmak ve nihayetinde üretim için kullanmaktır. Topraksızlar, ürettiklerinden ilk önce kendi tüketimleri için istifade etmekte, tüketim fazlası ürünleri MST'nin sağladığı kooperatif aracılığıyla ulusal ve uluslararası pazarda satmaktadırlar. Böylece diğer ihtiyaçları için de kazanç elde ederler. Kamplarda 40 ailelik grubun başında bir yerel örgüt lideri bulunur ve söz konusu kooperatifler, katılımcı bir yaklaşımın hâkim olduğu meclisçe yö-

2 Latince *latus*, "geniş" ve *fundus*, "çiftlik", emlak kelimelerinden türetilen Latifundium, özel arazilere ait çok geniş bir parseli ifade etmek için Latin Amerika'da kullanılan bir kavramdır. Bilhassa modern sömürge döneminde, Avrupa monarşileri sık sık imparatorluklarında geniş çaplı arazilerinde sömürge yasalarının izin verdiği yerel emekçilerin zorla istihdamı, bu arazilerin sahiplerine özellikle ciddi kazançlar getirmiştir. Böylece yıllar içinde ekilebilir arazinin önemli bir kısmı bu kesimin eline geçmiştir. Bugün Latifundia sisteminin egemenliğini sona erdirmeyi amaçlayan tarım reformları hâlâ dünyadaki birçok ulusal hükümetin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.

netilir (Fernandes, 2000; Harnecker, 2006). Bu yapısından dolayı tüm eylemler, yürüyüşler, yerel olarak örgütlendiği gibi gerekli harcamalar, yereldeki katılımcıların maddi katkılarıyla finanse edilmektedir. Harekete göre bunun toprağı elde tutmak ve sorumluluk almakla doğrudan ilişkisi vardır. Dolayısıyla bu işgalin Topraksızlar'ın kendileri için de özel bir anlamı vardır. Yaptıkları işin sorumluluğunu almakla birlikte disiplin ve umutlu olmayı öğrenirler. Alınması zor olan bu karardan sonra olgunluk, birlikte hareket etme, disiplin ve umut daha da anlamlı bir hâle gelir. İşin en zor kısmını bu irade oluşturur. İşgallerin geri püskürtülme ihtimali de yüksektir. Bu olmasa bile işgal edilen toprağın dağıtımı ve yasal bir statü kazanması birkaç yıl sürebilmektedir. Fakat bir kere işgal tamamlandıktan sonra Topraksız kır işçileri, kendilerini artık "özgür işçiler" (*free workers*) olarak adlandırırlar (Martins, 2000, s. 37; Sallinger-McBride ve Roberts, 1998, s. 82). Kimseye bağımlı olmadan, kendi emeklerinin sonucunda elde ettikleriyle yaşamlarını idame ettirirler.

İşgal stratejileri açısından da MST militanları oldukça tecrübe kazanmıştır. Toprak işgalleri olabildiğince geniş çaplı katılımcıyla gerçekleşir. Bu tamamen başarı şansını arttırmaya yönelik bir stratejidir. Ayrıca işgale tüm ailenin katılması ve güvenlik güçlerinden kaçınmak için gece karanlığında yapılması ve işgal anına kadar nerenin işgal edileceği kararının gizli tutması önemli ayrıntılar arasında yer alır. MST'nin özellikle bunu strateji olarak benimsediği görülmektedir. Hareketin yaklaşık kırk yıllık tecrübesi, bu çaptaki eylemlerin daha başarılı olduğu konusundaki inançlarının oluşmasına katkı sağlamıştır. Oldukça zor görünen tüm bu işgaller için hareketin tecrübeli olması gerekir aksi hâlde başarı şansı çok düşük olur. Kamp sakinlerinin işgal edilen alanın kontrolünü ve korunacakları inşa etmek için sadece bir geceleri bulunmakta, sabahleyin toprak sahibi geldiğinde olup biteni anlayana kadar "accampemento" olarak adlandırılan yerleşim yerinin kurulmuş olması gerekmektedir. MST'nin bugüne kadar yapmış olduğu en büyük işgal, 1996'da Parana'daki Fazenda Giaco-metti'de yapmış oldukları işgaldir. Yaklaşık 80 bin hektarlık bu arazi, verimli ve üç belediyeye bağlı bir arazidir (Fernandes, 2000; Harnecker, 2006; Stedile, 2004, s. 24).

MST sadece toprak işgal etmekle yetinmez, işgalden sonra sürdürülebilir bir hayatın olanaklarını da üyelerine sağlamayı vadeder. Örneğin; toprağı işlemenin koşullarını yaratmak ve yaşam koşullarını istikrarlı bir şekilde sürdürmek için zorunlu ihtiyaçların karşılanması, kolektif üretim, alternatif eğitim ve alternatif sağlık hizmetleri de grup üyelerine sunulur. Kısaca MST kamplarında görev alan birinin ifadesiyle, hareket üyelerine yeni bir yaşam kurmayı mümkün kılar (On-detti, 2010, s. 113; Yeğın, 2004, s. 123). Tarlau'ya göre MST'nin amacı, toprak ve

tarım reformu (*land & agrarian*) dışında sosyalist ekonomik uygulamaları ve kapsamlı demokratikleşmeyi (*popular democracy*) kapsayan topyekûn toplumsal dönüşümdür. Bilhassa da demokratikleşme konusunda oldukça iddialdır (Tarlau, 2019, s. 2). Hayata küsmüş, insanca yaşamaya dair umudu kalmamış insanlara böylesi bir ruhun aşılması ve insanları sosyoekonomik eşitsizlik ve yoksullukla mücadeleye katması kanaatimce hareketin en önemli katkısıdır. Yeni bir yaşam kurmak ve insan haysiyetini uygun başka bir hayatın mümkün olabileceğini (*otro mundo es posible*) insanlara inandırmak esasında eşitsizlikle mücadelenin en önemli çıktısıdır (Saavedra, 2016). Üstelik bu iddia, hareket için söylem düzeyinde kalmamış, yaklaşık kırk yıldır başarılı toprak işgalleri neticesinde hayatlarını yeniden inşa eden milyonların varlığıyla tahakkuk ederek anlamlı bir hâle gelmiştir. Dolayısıyla MST, tek başına ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürme veya iktisadi dayanışma amacı dışında yukarıda görüldüğü gibi yeni bir toplum inşası için yeni bir birey yaratma misyonu üstlenmiştir. Zell'in de ifade ettiği gibi hareketin amacı, toplu bir şekilde üretimden eğitime kadar alternatif gelişim modeli (*alternative model of development*) inşa etmektir (Zell, 2007, ss. 64-66). MST'ye katılan üyeler, kendi aralarındaki etkileşim dışında yerel sosyopolitik alandaki sosyal etkileşimlerle de güçlü bir varlık göstermektedirler. İşte bu, dünyadaki birçok toplumsal hareketin sağladığından çok daha fazlasını üyelerine sunmaktadır (Cardoso, 2012; Justo, 2005; Martins, 2000, s. 39; Navarro, 1994, s. 146; Ondetti, 2010, s. 114).

Felsefi ve İdeolojik Kökenleri

Topraksızlar hareketinin izlediği yolun, yöntemin oluşmasında beslenmiş olduğu felsefi ve ideolojik kaynaklar belirgin bir şekilde etkili olmuştur. Hareketin teması geçtiği ve bünyesine dâhil ettiği insanların hayata ve olaylara bakışlarında da ciddi anlamda değişiklikler yaşanmaktadır. Söz konusu katılımcılar üzerinde hareketin tarzı ve yöntemi âdeta bir düşünce olarak meleke hâline gelmektedir. Oldukça güçlü ideolojik arka planı olan MST'nin bu yaklaşımının katılımcılar üzerinde sadece sosyoekonomik veya yoksullukla mücadele değil aynı zamanda haklarını bilen, eleştirebilen bir birey yetiştirme yönünde katkısı olmuştur. MST'nin felsefi ve ideolojik formasyonunun oluşumunda çok katı ve bariz bir şekilde görünmese de eğitim felsefecisi Brezilyalı Paulo Freire'den Gramsci ve Proudhon'a kadar çok geniş düşünceden etkiler bulunmaktadır. Yeğin'e göre MST: "Mao, Gramsci, özgürlük teolojisinin fikirlerinden, ekoloji ve feminist düşünce akımlarından, Brezilyalı pedagoğ Freire'den, ulusalcılık ve enternasyonalizmden etkileniyor." (Yeğin, 2004, s. 11). Esasında oldukça eklektik bir ideolojiye sahip hareket ayrıca Marksizm,

Küba Devrimi ve diğer sol ideolojilerden etkilenmiştir. Bir yandan Marksist hatta anarşist kavramlar kullanılırken diğer yandan popüler dinî argümanları eylemlerini meşrulaştırmak için kullanmakta herhangi bir beis görmezler. Ayrıca hareketin söylemlerinde katılımcı ve radikal demokrasi vurgusu oldukça sık yapılmaktadır. Daha çok pratiğe ve somut eyleme dönük faaliyet yürüttüklerinden bu eklektik ve pragmatik duruş uygulamada ciddi sorunlara yol açmamaktadır.

Eğitim meselesi, MST için toplam iş yükü içerisinde en fazla vakit ayırdıkları konudur. MST, eğitimi, her şeyden önce insani gelişmeyi teşvik etmek için bir araç olarak görmektedir. Okullar, dayanışma ve kolektif iyilik gibi insani değerleri besleyen, adaletsizliğe, aşırı tüketime ve kapitalizmin insanlık dışı boyutlarına karşı bilinç aşıl原因an yerler olarak görülür (Zell, 2007, s. 65). Başta okuryazar olmayanlar olmak üzere ezilenlerin eğitimine yönelmiş bir eğitimci olarak Freire'in alternatif pedagojisinin temel dayanağı, yalnızca belli eğitim merkezlerinde uygulanabilecek hürriyetçi kökenlere sahip bir özgürleşme siyasetine yaslanmaktadır. Bunun için Freire, toplumun ezilen kesimine karşı dayatma içerisinde olmadan, onları da sürece katarak ve onlarla diyalog hâlindeki bir pedagojik (siyaset) modeli önermektedir. Kendi ifadesiyle "problem tanımlayıcı eğitim" olarak adlandırılmıştır bu model (Freire, 2017). Freire, özellikle neoliberalizm çağında insanı insan yapan değerlerin dejenere edildiği unsurlarla mücadele etmenin en uygun yolunun bireylere değer vermek olduğunu savunur. Ona göre bu dönemde en fazla ihtiyaç duyulan şey, eleştirel düşünmeyi benimseten (onlara öz bilinç kazandıran) ve medeni cesareti aşıl原因an bir eğitim sistemidir. Ayrıca Freire, değişimin mümkün olduğuna inanarak eğitimin gerçekliği kavrama becerisi olarak görülmesi gerektiğinin altını çizerek (Freire, 2019, s. 110, 118, 124, 125; Mayo, 2015). Onun "praksis" olarak ifade edilen bilinçli eylem yaklaşımına yani düşünme ve eylemin eş zamanlı gerçekleşmesine tekabül eden bu bilgi kuramı (Ayhan, 1995, s. 199; Freire, 2019, s. 125),³ MST'nin ideolojik olarak en fazla esinlendiği husustur.

MST, yapmış olduğu bu yoğun politik-ideolojik yüklemenin ve verdiği eğitimin neticesinde okuma-yazma bilmeyen üyelerde bile diğer vatandaşlarla aralarındaki teknolojik uçurumu ve toprak reformu konusundaki bilgi eksikliklerini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Böylece üretim araçlarının toplumsal mülkiyete ait olması gerektiğine dair yeni bir bilinç aşıl原因anmaktadır. MST'nin sağlamış olduğu eğitimin çıktısını Martins şu şekilde özetler. MST pratiklerinden dört meydan oku-

3 MST'nin eğitim programına dair kapsamlı bilgi için bkz. Kane, 2000; Tarlau, 2015; Vendramini vd., 2016, s. 199.

yucu kavram ortaya çıkar. Bunlar; maddi üretimden sanatsal üretim sürecine kadar giden kolektif hayat biçimi, zihinsel-bedensel çalışma yönteminin benimsendiği eğitim sisteminin özgünlüğü, farklı fikirlere saygı çerçevesinde kolektif bakış açısı ve son olarak neoliberal politikalar karşısında bitmez tükenmez mücadeledir (Martins, 2000, s. 33, 39, 42). Örgüt liderlerinden João Pedro Stedile kendisiyle yapılan bir söyleşide, örgütün en büyük başarısını Topraksız köylülerin kendileri için kazanmış oldukları onur olduğunu söyler. Bunun en büyük zafer olduğunu, kimsenin bu sınıf bilincini tekrar geri alamayacağını iddia eder (Yeğin, 2006, s. 160).

Hareketin ideolojisi açısından mülkiyet meselesi de önemli bir tartışma konusudur. Hareketin özel mülkiyet haklarını sorgulayan bir yaklaşımı bulunmaktadır. Bu konuda pek ifade edilmemiş olsa da Proudhon'un mülkiyete dair görüşlerinin MST düşüncesi üzerinde oldukça etkisi olmuştur. Özellikle de hareketin kolektif mülkiyet vurgusu ve bireysel mülkiyete dair yoğun eleştirileri bunun en önemli tezahürüdür. Fransız anarşist Proudhon, *Mülkiyet nedir?* başlıklı meşhur çalışmasında, mülkiyete taalluk edecek bir hak olacaksa bunun etkin nedeninin emek olduğunu ve toprağın sahiplenilemeyeceğini iddia eder. Bu yönde oluşan evrensel mutabakatın da bireysel mülkiyeti meşrulaştırmayacağını da altını çizmesiyle (Proudhon, 2018, ss. 87-96), MST'nin işgal nedenlerine oldukça yakın olduğu göze çarpmaktadır. Önceki bölümlerde incelediğimiz hareketin işleyişi, hareket tarzı, çalışma sistematigi ve argümanlarına bakıldığında büyük ölçüde benzer motivasyonlarla hareket ettiği görülmektedir.

MST'nin Siyaset ve Devletle İmtihani

Yaygın bir kitlesel hareket olarak MST'nin her daim karşı karşıya geldiği siyaset ve devlet aygıtlarıyla ilişkisi de önemli bahisler arasında yer almaktadır. MST için devlet kurumlarıyla ilişkilerin birçok şeyin yanında aynı zamanda varoluşsal bir yönü bulunmaktadır. Topraksızlar, aktif siyasette yer alan toplumsal hareketler arasında yer almaz. Bununla birlikte siyasetle ve devletle tam olarak ilişkisizlik hâli de söz konusu değildir. Bilhassa MST, toprak reformu ve işgal edilen toprakların yasalaştırılması hususunda siyasi otorite üzerinde baskı oluşturmak için aktif çaba göstermektedir (Fernandes, 2009; Navarro, 1994, s. 144; Vergara-Camus, 2012, s. 1149). En nihayetinde işgal ettikleri topraklarda yeniden dağıtım ve topraklandırma siyaseti kapsamında yapılması gereken bir reforma ihtiyaç duyulmaktadır. Fiilî olarak elde edilen ve günümüze kadar elde tutulan bu toprakların kalıcı bir çözümle yasal

bir statüye kavuşturulması da aynı şekilde bir reform kapsamında ele alınması gerekmektedir (Martins, 2000, s. 34).

MST, kurulduğu 1984 yılından bu yana çok fazla iktidarla karşı karşıya gelmiştir. Sarney dönemiyle başlayan ilişki (1984-89), Collor (1990-92) ve Itamar Franco (1992-94) ile devam etmiştir. Sarney döneminde henüz liberal politikalar tam olarak uygulanmamış olmasından ötürü sonraki iktidarlara göre MST için nispeten daha barışçıl bir ortam bulunmuştur. Collor'un 1989'daki zaferi sonucunda neoliberal politikaların uygulanmasıyla toprak ve tarım reformuna yönelik karamsar bir tablo ortaya çıkmıştır. Hareket iki yıllık Collor iktidarı boyunca çok ciddi baskıya maruz kalmış, çok fazla sayıda örgüt katılımcısı öldürülmüştür. Bu dönemde hareketin mottosu olan "işgal, direniş, üretim", "dayak ye ve ayakta kal"a dönüşmüştür. Itamar Franco da reform yapma yönünde bir eğilim göstermese de Collor döneminde başlayan baskıyı durdurmuştur. 1992-94 arasında sınırlı da olsa örgüt belli bir kazanım elde etmiştir (Stedile, 2004, s. 37; Yeğin, 2004, s. 43).

Aynı şekilde MST'nin Cardoso hükümetleriyle de çok iyi bir süreç yaşadığını söylemek mümkün görünmektedir. Sosyal-demokrat Cardoso'nun iktidarda olduğu yıllar MST üyelerinin işgal öncesinde ve sonrasında sürekli tartaklandığı, emniyet güçleri tarafından çokça gözaltına alındığı bir döneme rastlamaktadır. Bu yıllar aynı zamanda ülkede neoliberal politikaların en katı şekilde uygulandığı yıllar olması açısından önemli bir döneme işaret etmektedir. Büyük arazi sahipleri de "Topraksızlara" karşı, hükümeti de kendilerine "suç ortağı" yaparak illegal yöntemlerle hareketi etkisizleştirmek istemişlerdir. Neoliberal politikaların savunucusu Cardoso hükümeti, MST'yi zor duruma düşürmek için çeşitli önlemler almıştır. 1995'de Corumbiara ve 1996'da Eldorado dos Carajas'ta yapılan katliamlar, yasal düzenlemeler, yargısal takipler dışında hareketin uyuşturucu üreticisi olduğuna dair kamusal suçlamalar yöneltilmiştir (Fernandes, 2009, ss. 93-97; Pahnke, 2018, s. 18). Bilhassa hareketin yönetmelerini arkaik ve ilke olarak kamuoyuna takdim eden Cardoso, MST'nin faaliyetlerini modern bir çağa uygun davranış olmadığı konusunda ısrarcı olmuştur (Martins, 2000, s. 41; Stedile, 2004, s. 37).

Latin Amerika'nın diğer ülkeleri gibi 2002'de Brezilya'da PT'den Luiz Inácio Lula da Silva'nın iktidar gelmesi, MST'de haklı olarak bir beklentiye yol açmıştır. MST'nin PT ile tarihsel bağlantıları bulunmakta ve her ikisi de aynı şartlar içerisinde birbirlerine destek vererek kurulmuştur. Nasıl ki kırsal alanda PT'nin oluşumuna MST katkı vermişse MST'nin oluşumunda da PT'li birçok parti üyesi görev almıştır. Her ne kadar örgütsel özerklikler korunsa da karşılıklı olarak birbirlerine destek sağlamışlardır (Stedile, 2004, s. 37; Yeğin, 2004, s. 127). MST'nin ısrarla çıkartmak için

baskı uyguladığı toprak reformu yasası, PT'nin seçim öncesi önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır. Bu durum MST'nin beklenti içerisinde olmasının bir başka nedenidir. Bu bağlamda MST, Brezilya'daki en büyük toplumsal muhalefet hareketi olsa da halkın özellikle orta sınıfın ve medyanın varlığından rahatsız olduğu militan bir toplumsal grup olarak görüldüğünün vurgulanması yerinde olacaktır. Hareketin toplumun geniş kesimindeki bu algısı, farklı tabanlardan oy almak isteyen Lula hükümeti için önemli bir sorun olarak görülmüştür. MST, sağ kesimce zaman zaman anayasaya aykırı olarak özel mülkiyeti gasbeden, bozguncu ve totaliter bir ideolojiyi yayan, fakir köylülerin aklına anarşik doktrinler aşıl原因 bir hareket olmakla eleştirilmiştir. Hareketin, hükümetle olan ilişkilerine etki eden bir diğer faktör de hükümetle sermaye sahipleri arasındaki (bilhassa küreselleşme ile) ilişkidir. Brezilya'daki tohum üretimini ve ticaretini kontrol etmek isteyen Monsanto, Syngenta, Cargill, Bunge, ADM, Nestlé, Basf, Bayer, Aracruz, Stora Enso gibi ulus aşırı firmaların faaliyetlerini, ülkelerinin doğal kaynaklarını ve iş gücünü sömürdükleri için engellemek isteyen hareket, tahmin edilebileceği gibi zorluklarla karşılaşacaktır. Kendini emekçi bir sosyalist olarak gören ama hiçbir zaman kapitalizmi ciddi bir şekilde eleştirmekle tamamlamayan Lula'nın uzun vadede beklentisi, ülkedeki "fırsat eşitsizliği"ni ortadan kaldırmak olmuştur. Bunu çarpıcı şekilde "Biliyorsunuz kendimi hiçbir zaman solda ilan etmedim. Tornacı makinisttim ve uzun bir sabır sonucu başkanlığa ulaştım. Eşitlik uğruna mücadele vermek için solcu olmaya ihtiyacım yok (ama) eğer sorun geniş tanımlı eşitlik için mücadele etmekse dünyada benden solcu kimse yok" diyerek açıkça belirtmiştir (Fernandes, 2009, ss. 93-97; Saint-Upéry, 2007, s. 96). Bu durumda Lula'nın söz konusu eşitsizliğin asıl kaynağının kapitale dayanan ve bunun da önemli acentelerinin çokuluslu şirketler (sermaye sahipleri) olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Buna rağmen Lula, pragmatik davranarak bahsetmiş olduğu eşitsizliği ironik bir şekilde yine sermaye olmadan gideremeyeceğini düşünmektedir. Bu arada sermaye sahipleriyle ilişkisine zarar verebilecek MST gibi toplumsal muhalefet hareketlerinin eylemleri engellenecektir. Üstelik kamuoyunda henüz seçilmeden kendisi için piyasa karşıtı olduğu yönündeki iddiaları gidermek için kamuoyuna açık bir mektup (*Carta aos Brasileiros*) yazmıştır (Silva, 2002). Lula bu belgeyle sermaye ve serbest piyasa konusundaki stratejilerinde mevcut modelden (neoliberal) herhangi bir sapma yaşanmayacağına teminatını vermiştir. Ülkenin izlediği bunca yıllık politikaların, tek bir gecede değişmeyeceğini bugün sahip olunanla ve toplumun talep ettikleri arasında (toplumsal eşitsizlikler) itidalli bir geçiş olacağını söylemiştir. Böylece iktidarı boyunca yapılacak değişikliklerin toplumsal mutabakatla olacağı konusunda kamuoyunu müsterih kılmak istemiştir (Pires-O'Brien, 2004, s. 161; Sanchez, Borges-Neto ve Marques, 2008, ss. 42-68).

Kısaca MST'nin Lula iktidarından beklentilerinde net bir şekilde hayal kırıkları oluşmuştur.⁴ Tartışmasız Lula iktidarıyla kısmi olarak bir rahatlama olsa da MST üyelerinin bu döneme yüklediği anlamdan ötürü kısmi iyileşmeler tatmin edici boyutlara varmamıştır. Zira Lula liderliğindeki Solcu hükümetler, toprak reformu yapmamıştır. PT iktidarında MST'nin yapmış oldukları eylemlere karşı emniyet güçleri şiddet uygulamaya devam etmiştir (Tarlau, 2014, s. 92). Emniyet güçlerinin Topraksızları işgal etmiş oldukları yerlerden atmaları, hareketin Lula hükümetine olan güvenini sarsmıştır. MST, beklentilerinin boşa çıkmasıyla çok önemli dersler çıkartmıştır. PT iktidarının da önceki iktidarlardan herhangi bir farkının olmadığı yaygın bir kanaat hâline gelmiştir (Fernandes, 2009, ss. 95-97; Mueller, 2009, s. 142). Burada özellikle altı çizilmesi gereken kritik husus, iktidar ve sermeye sahiplerinin önemli bir kısmı MST'nin eylemlerine topyekûn karşı olsa da onlara engel olamamışlardır. Çünkü hareket en zor zamanlarında bile hem toplumda belli bir kesimi hem de işgal ettikleri kamp sakinleriyle politik bir baskı oluşturmuştur. İşgalin meşru bir zemine dayanması ve Brezilyalı hükümetlerin de açlık, yoksulluk ve eşitsizlikle ilgili mücadelelerine somut bir katkı sağladığından hareket varlığını her daim sürdürmüştür. Ayrıca MST, siyasi erkle seçilmeden ve terhis edilmeden devletle etkileşime girilemeyeceğine dair yaygın inancı bozmuş, devlet kurumlarıyla topluma dair belli konularda stratejik iş birliği yaparak kurum içinde/dışında çabaların nasıl olumlu bir şekilde sonuçlandırılabilirdiğini göstermiştir (Tarlau, 2019, s. 2). Bu durum hareketin siyasetle ilişkisi açısından önemli mihenk taşı mesabesinde.

Toprak İşgalinde Yasallık ve Meşruluk Gerilimi

Topraksızların işgallerinde yasallık ve meşruluk sorunu, meselenin başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Mészáros'un da ifade ettiği üzere ideolojik tutumlardan dolayı pek az kişi konunun hukuki boyutu ve meşruiyeti üzerinde (*rule of law* veya *estado de direito*) durmaktadır (2015, s. 351). Ayrıca toprak işgaline taraf olanların taban tabana zıt konumda olmalarından ötürü taraflar arasında müzakere imkânı çok zayıf gözükmektedir. Tahmin edilebileceği üzere toprak oligarşisini elinde bulunduran (*landed*) liberal değerleri savunan ve neoliberal iktisat savunucularına göre Topraksızlar'ın (*landless*) eylemleri açık bir şekilde yasal olmayan dolayısıyla da meşru olmayan bir davranıştır. Onlar için toprak işgallerinin aynı zamanda yasal da bir dayanağı yoktur. Yapılan işgaller, demokratik kurumları sabote etmek olarak

4 Lula'nın iktidarı (2003-2010) boyunca izlemiş olduğu toprak reformu ve tarım politikalarına dair kapsamlı bir makale için bkz. Sauer, 2019.

adlandırılır ve hareketin liderleri de bu başlık altında yargulanırlar (Fernandes, 2009, s. 90; Martins, 2000, s. 37; Sallinger-McBride ve Roberts, 1998, s. 62). Bu yaklaşım aynı zamanda bugüne kadarki Brezilya hükümetlerinin de temel iddialarını oluşturmaktadır. Bu yöndeki görüşleri de çok nettir, konunun tartışılacak herhangi bir yanı da bulunmamaktadır. Bundan dolayı işgal sonrasında toprak sahipleri ve devlet, kamp sakinlerine şiddet uygulamaktan geri durmamıştır. Üstelik bu yaklaşım sadece toprak sahipleri ve kamu otoritesi tarafından sergilenmez. Örneğin Hammond gibi yazarlar, MST'nin düzensizliğe ve hukuksuzluğa yol açan bu eylemini bırakması gerektiğini savunur. Çünkü ona göre meselenin ekonomik boyutu kadar siyasi bir boyutu da bulunmaktadır (1999, ss. 475-76, 485). Fakat işgalin kendisi kadar yasaların da aynı zamanda meşruiyet boyutu bulunmaktadır. Meşruiyeti sorgulanan yasaların da tartışılmaya muhtaç bir yönü her daim bulunmaktadır.

Peki meşru bir hedef olan gelir eşitsizliğiyle yani yoksullukla mücadeledeki bu amacın izlemiş olduğu yöntem meşru mudur? Meşru hedefe her zaman ancak yasal yollarla mı gidilebilir? Bu ve benzeri sorular MST söz konusu olduğunda masaya yatırılması gereken kritik sorulardır. Bu soruya MST'nin ideolojisinin oluşmasında önemli etkileri olan Freire (2019, s. 113) şöyle bir yanıt gelir:

Bir gün üniversiteye yeni başlayan genç bir adam bana şöyle dedi: 'Anlamıyorum, baş belasından başka bir şey olmayan topraksız köylülerin haklarını nasıl savunabiliyorsunuz?' Ona, 'Topraksız köylüler arasında sorun çıkaranlar var, ama baskıya karşı mücadeleleri hem meşru hem de etik' cevabı verdim. Aslında bu sözde baş belaları, tarım reformunun ateşli muhaliflerine karşı bir tür direniş geliştiriyor. Bana göre asıl ahlak ve etik yoksunu olanlar, adaletsiz bir düzeni sürdürmek isteyenler.

Freire'nin bu şekilde düşünmesini sağlayan onun şu yaklaşımıdır: "Ezilenlerin yaşadıkları sefaletin, cezalandırıcı bir Tanrı'nın iradesi yahut tembelliğin veya melezleşmenin bir sonucu değil her şeyden önce bir şiddet hâli olduğunu başlangıç noktası olarak alırsam, bir eğitimci olarak görevim çok daha duyarlı olmaktır. Aksi hâlde mücadelelem etkisini kaybeder." (Freire, 2019, s. 122). Freire ve benzeri yaklaşıma sahip olanlar, bu durumu Tanrı'nın değişmez bir kaderi olarak görmez. Postmodern pragmatizmle birlikte insanın eyleme geçmesine engel olan bir ideoloji olarak gördüğü kadcerciliği ve toplumsal-tarihsel ve kültürel gerçekliğin değiştirilemeyeceği iddiasını reddeder. Bu kadcerciliğin egemen modern versiyonunun neoliberalizm olduğunu düşünür. Bu anlayışı savunanların kitlesel işsizliğin kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu konusunda insanları inandırmak istediğini söyler (Freire, 2019, s. 66, 117). MST'nin varlığını bizatihi meşru gören bu anlayışa göre hareketin toplum için bir sorun olmadığı aksine yoksullukla ve eşitsizlikle mücadelede bir imkân olarak görülmesi gerektiği anlayışı hâkimdir. Ayrıca ülkedeki toprak sorunu çözümünün MST'nin yok sayılarak çözülemeyeceği düşünülür (Yeğin, 2004, s. 67).

Hareketin kendini meşrulaştırdığı argümanların da dikkatlice incelenmesi gerekmektedir. MST üyelerinin yapmış oldukları işin meşruiyetinin temellendirilmesi adına ileri sürdükleri argümanlar da önemlidir. Yaptıkları işin meşruluğu konusunda tereddütleri olsaydı işgallerde bu kadar ısrarlı olamayacakları düşünülmektedir. Onlara göre Hristiyanlık "sabbat" ve "jübile" yıllarında, kurtulma hakkını getiren İncil aracılığıyla toprağı işgal edilmesine izin vermektedir. Tanrı'nın herkese toprak verdiği ilkesine dayanarak toprak kaybeden kişi -kendisi ya da ataları- her zaman onu alan kişiden geri alma hakkına sahiptir. Toprağı biriktiren kişi geri vermezse toprağı alınan kişi geri almak için güç kullanabilir. Bu durumun kutsal bir kaynakla teyit edilmesi ancak kurtuluş teolojisinin kıtada yaygınlık kazanmasıyla gerçekleşmiştir (Veltmeyer, 2006, s. 84). Bütün bunlardan sonra denilebilir ki MST'yi tam olarak anlamak ve değerlendirmek için onu Latin Amerika tarihiyle, yaşadığı sömürü tecrübesiyle birlikte ele almak gerekmektedir. Aksi hâlde hareket, bağlamından kopuk, yaşananlar yokmuş gibi değerlendirilmiş olur. Meşruiyet gibi tüm değer yüklü kavramlar içerisinde yaşanan toplumun hafızası, değerleri ve sosyal gerçekliği dikkate alınmadan soyut olarak tam olarak bir şey ifade etmez. Toplumsal gerçeklikten kopuk soyut olarak evrensel meşruiyet anlayışı, Brezilya'nın sorunlarını anlamada pek açıklayıcı olmayacaktır.

Esasında politik bir baskı aracı olarak toprak işgali yapan hareketin yaklaşımı yukarıda ifade edilen gerekçelerden dolayı meşrudur. Yukarıda ifade edildiği gibi sağcı-muhafazakâr iktidarların başta olduğu dönemlerde MST ciddi zorluklar yaşamıştır. Bu anlamda hareket, 2002'de PT iktidara gelene kadar çok sıkıntı yaşamıştır ama ayakta kalmayı başarabilmiştir. Bunun en önemli sebebi, hareketin meşru bir zemine dayanmış olması ve toplumsal mutabakatın dışında kalmamış olmasıdır. Brezilya hükümetleri, toplumun önemli bir sorunu olan toprak reformunu ve eşitsizlik sorununu toprak sahipleri ve sermaye sahiplerinin siyasi irade üzerindeki baskıları nedeniyle çözememiştir. Fakat toplumda buradan kaynaklı ciddi sorunlar baş göstermeye başlamış, yukarıda tartışıldığı üzere gayriinsani bir tablo ortaya çıkmıştır. Yine Freire: "Brezilya'da dünyaya 'sahip' olanlar, topraksız insanların zorba ve gürültücü hareketinin bastırılması, ne pahasına olursa olsun 'yatıştırılması' gerektiğinden bahsediyor. Tabii bu durumda toprak reformunun kendisi de hiç kaçınılmaz bir şey olmuyor. Sadece bir takım hain Brezilyalılar ve baş belaları böyle saçma fikirler ileri sürüyor!" (2019, s. 100) diyerek sorunlu tarafın farklı yerde arandığının altını çizmiştir.

İçerisinde yaşadığımız koşulların hangi aşamalar neticesinde oluştuğu sorgulanmadan, sorunların geçmişi hesaba katılmadan bizatihi bugün referans alınarak yapılan argümanlar gerçekliği olduğu gibi kabul etmeyi zaruri kılar ki bu

da eşitsizliğin artarak devam etmesine yol açar. MST'nin işgal ettikleri topraklar daha önce üretim yapılmayan veya yarı üretim yapılan yerlerdir. Bu topraklar çoğunlukla büyük toprak baronları tarafından "bir şekilde" ele geçirilen yerlerdir. Dolayısıyla bu topraklar evvelden beri söz konusu kişilere ait topraklar değildir. Buralar ya kamu arazisi ya da usulsüz yapılan özelleştirmelerle özel mülkiyete dönüştürülen yerlerdir (Vergara-Camus, 2012, s. 1154). İlâveten hareket, toprak işgalleri esnasında ve sonrasında herhangi bir terör eylemi ve şiddet kullanımına müracaat etmemektedir. Tüm bunlar hareketin eylemlerinin yasal olmadığı ama meşru olduğu sonucuna götürür bizi.

Kaldı ki MST üyeleri, yaptıkları eylemin meşruluğu dışında yasal dayanaklarının da olduğunu iddia etmektedir. 1988 yılında hazırlanan cari Brezilya Anayasasının 5. maddesinin 23. fıkrası ve 186. maddesine göre arazi "sosyal bir işleve" hizmet etmeli ve sosyal sorumluk gereği üretken olmalıdır. Anayasa bu konuda federal hükûmetlere kamulaştırma yetkisi vermektedir. Aynı şekilde 1964 Brezilya toprak kanununa göre özel mülkler ekilmediği ya da mülk sahibi ile işçiler arasında çelişkiler ortaya çıktığında kamulaştırılabilir, kamu yararına açabilir. MST gerçekleştirdiği doğrudan eylemleri bu anayasal maddeyi dayandırmaktadır (Chamber of Deputies, 2010; Hammond, 1999, ss. 472-73; Martins, 2000, s. 37; Mészáros, 2000; Pahnke, 2018, s. 4; Vergara-Camus, 2012, s. 1148). Bazı yazarlar yasallık meselesi üzerinden meselenin başka bir boyutuna dikkat çekmiştir. Örneğin Veltmeyer'e göre Topraksızlar için işgal aynı zamanda yasallığı sorgulamak açısından da önemli bir yoldur. Çünkü yasaların egemen sınıfın yararına yapıldığı kabul edilmekte, bu yasal engelin aşılması için böyle bir harekete ihtiyaç duyulmaktadır. Onlara göre "yasa toprağı tek elde toplayan bir latifundiumun (geniş arazi sahibi) özel mülkiyet hakkını koruyor ve milyonlarca insanın onurlu bir şekilde yaşamasına engel oluyor." MST'nin yaptığı şey, liberal ilkeler üzerine inşa edilmiş ve kapitalist düzenin burjuva hukuku tarafından güvence altına alınmış özel mülkiyet haklarının sorgulanmasıdır. Dolayısıyla bu "adil olmayan yasadır ve hiçbir insan adil olmayan bir yasaya uymakla zorlanamaz" (Veltmeyer, 2006, s. 84; Cardoso, 2012).

Sonuç

Görüldüğü üzere Latin Amerika ülkeleri arasında Brezilya'da ekonomik eşitsizlik had safhaya ulaşmıştır. Bu çalışmada, MST'nin eşitsizliği ortadan kaldırmak için yaptığı katkının altını çizdik fakat gelir eşitsizliği hâlâ Brezilya'da ciddi bir sorun olarak durmaktadır. Sorunun kökten çözülebilmesi için siyasi iradeye ve yapısal düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Serbest piyasa ve sermayeyle bu kadar en-

tegre olmuşken Brezilya hükümetlerinin toprak sorununun çözümüne yanaşması bilhassa MST yöntemleriyle çok zor görünmektedir. Bu durum, Brezilya'daki sorunun açmazlarının başında gelmektedir. Siyasi iradenin ülkedeki toprak dağılımındaki sorunu gündeme alıp masaya yatırana kadar MST'nin yapacağı katkı önemli ve değerlidir. Belki de siyasi erkin gündem yapmasına zorlayacak motivasyon da yine buradan gelecek tazyikle oluşacaktır.

Bütün aksaklıklarına ve eksikliklerine rağmen insani kalkınmada ve eşitsizlikle mücadelede farklı bir yöntem sunduğu için dünyanın farklı coğrafyaları için örnek teşkil edebilecek ve sonuç alma ihtimali yüksel bir hareket tarzıdır bu. Bilhassa eşitsizlik meselesine topyekûn bir mücadeleyle yaklaşması, onu daha da anlamlı bir konuma taşımaktadır. Tek başına ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürme amacı dışında yukarıda tartışıldığı üzere yeni bir insan yaratma misyonu, hareketin alametifarikaları arasında yer almaktadır. Dünyadaki birçok toplumsal hareketin sağladığından çok daha fazla bir katkıyı ve mücadele ruhunu ifade eder. Hareketin takip ettiği stratejilerin (katılımcı, yetkilendirici ve sorumluluğu paylaşımcı vb.) ve ideolojik yüklemelerin ve eğitimlerin işgale karşı yapılan püskürtmeleri engellemede önemli katkısı olmuştur.

Tüm toplumsal hareketlerde olduğu gibi MST'nin de iktidarla ve siyasi otoriteyle bitmek bilmeyen bir imtihanı bulunmaktadır. Brezilya örneğinde PT gibi kendisine yakın iktidar dönemlerinde özerkliğini ve mesafesini koruması gerekirken sağcı-muhafazakâr iktidarlarda (bugünkü Bolsonaro hükümeti gibi) hayatta kalabilmek için yoğun bir mücadele vermek zorunda kalmaktadır. MST'nin bugüne kadar ayakta durması ve faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüş olması, onun bu özerk yapısını büyük oranda korumasından kaynaklanmıştır. Bu yönüyle yaşadıkları zorluklara rağmen hâlâ faaliyet gösteriyor olması aynı zamanda başarılı bir toplumsal hareket olarak görülebileceğinin önemli işaretidir. Siyasi iradeye bağımlı olmaktan ziyade tabanına ve eylem tarzına sadık kalarak tutunma yolunu tercih etmiştir. İşte bu kendine özgü bir yöntem ve özerk yapıya sahip olmasından dolayıdır ki politik bir baskı aracı olarak toprak işgalinde sonuç alınmasında etkili olmuştur. Toplumdaki gerçekçi bir meseleye temas ettikleri için yasal sorunlarla karşılaşmalar da meşruiyet sorunu yaşamadığı için sorunların üstesinden gelmede daha güçlü bir konumda bulunmaktadır. Fakat harekete dair yapılan eleştirilerde ideolojik yüklemelerin zaman zaman fazlaca yapıldığı görülmektedir ki bunun ölçüsü kaçtığında meşruiyet meselesi daha fazla sorgulanır hâle gelme riski bulunmaktadır.

Another Way to Struggle Against Inequality (Is It Possible?) Understanding the “Landless” Experience in Brazil

Süleyman Güder

Introduction

Social movements in Latin America, as in other regions of the world, have followed very different methods in the struggle against inequality. Alongside this, these social movements have also made significant contributions to the literature on social movements. From Piqueteros in Argentina to the Cocaleros movement in Bolivia, social movements in Latin America operate over a wide a varied spectrum. Although their struggles, methods, demands, and conditions are different, the common point these movements should be emphasized to share is their struggle against capitalism and their resistance toward imperialism. In other words, the struggle for a humane life without inequalities or poverty is a common goal (Martins, 2000). However, no social movement on the continent has managed to attract as much attention as *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra* [Landless Rural Workers Movement] (MST) in Brazil in terms of their method and public reactions. This article focuses on MST, which has adopted a never-before-tried method for combating inequality and achieved quite successful results.

This article aims above all to elaborate on the philosophical and ideological roots of MST and how it legitimizes its actions (occupations), in addition to examining the working system of the organization in the fight against inequality and the

@ Assist. Prof., İstanbul University, sguder@istanbul.edu.tr

© Scientific Studies Association
DOI: 10.12658/M0613
insan & toplum, 2020.
insanvetoplum.org

factors that make its actions successful. Related to this aim, the article will also include MST's relations with politics and the state among its topics. While doing all this, the article aims to contribute to the literature from two different perspectives. Firstly, the article discusses MST and its struggle in terms of economic and social inequalities. In this respect, the paper differs from similar articles by subjecting this to a specific reading. Secondly, the article is handled comprehensively without bias for the first time in Turkish literature as an academic study. From this point of view, it attempts to introduce MST's experiences, methods, and claims while emphasizing its role in combating inequality. In order to achieve this purpose, the organization's own public materials and the statements of the leaders of the organization are analyzed as the primary source, as well as the news about the organization and its actions in the Brazilian media. Academic articles, books, interviews, documentaries, and other materials written about MST in English, Spanish, Portuguese, and Turkish are also reviewed.

As a result of all the investigations, the following claims will be made regarding MST. First of all, apart from many different features the most important point on which the movement differs from other social movements is that it aims to transform economic and social relations and has undertaken the mission of creating a "new person." This mission has contributed to the movement's pursuit of a holistic roadmap in combating inequality. Therefore, MST does not only direct economic prosperity as an infrastructure element in combating inequality, but also conducts extensive studies on raising participants' awareness. Secondly, the most important reason for MST's success stems from its decentralized structure and that those involved in the movement must take initiative from the very beginning. The seminars, ideological motivations the participants received before the "land occupation," and their own undertaking are the main factors in particular that have increased its success.

Finally, the strongest motivation for getting results in MST's fight against inequality has been creating actual situations and the capacity to organize large masses. That the movement has created the actual situation is important because the chance of success in eliminating inequality with consensus without creating an actual situation is very low in a world where liberal values are common. Their motto is the principle of occupy, resist, and produce, as will be discussed below (Ondetti, 2010, p. 114; Sallinger-McBride & Roberts, 1998, p. 79).

A History of Inequality in Latin America: Neo-Liberal Policies and the Emergence of Social Movements

When examining the developments after 1950 in Latin America, certain breaking points are encountered. This situation, which can be expressed in four different waves, has vital importance in terms of understanding the historical background of social movements in the region. The first wave of social movements in Latin America took place between 1950-1970. In those years, the social struggle manifested on one hand as a labor movement based on a city-centered struggle to improve wages and working conditions and on the other hand as a struggle for greater access to land and land reform in the countryside. The second wave of developments that took place in the following years were carried out by actors, mostly known as new social movements, starting from the third quarter of the 1970s to the mid-1980s. The third period the article will focus on, lasting from the early 1980s to the late 1990s, coincides with the globalization process and the period when the structural adjustment programs of the governments in the region were implemented. At the same time, these years are important in terms of being the when social movements became an important political force on the continent. Contrary to the second wave, this last wave was when urban life became concentrated in regions with dense cities. In parallel with the trends in the world, social movements reached the peak of their political activities/powers in this period (Ondetti, 2010, p. xv; Veltmeyer, 2006, pp. 131–135). The last wave, starting in the late 1990s, corresponds on the other hand to when leftist-/socialist-leaning leaders came to power.

As emphasized by Jilberto (2008, p. 400) and Williamson (1990), a period occurred when the alternative and different approaches offered against neo-liberal policies did not contribute much to solving these problems. This situation, which was valid for the continent, was also valid for Brazil, even when the political power followed these policies persistently. It was also a catalyst for other countries due to the country's position in the continent. Economic crises and corruption scandals have become widespread across Brazil as a direct result of structural adjustment reforms. In such an environment, most leftist movements and parties harshly criticized the neo-liberalist policies during the 1990s and 2000s and received very strong support from the public. At the end of the 1990s, this situation brought the *Partido dos Trabalhadores* [Labor Party] (PT), a socialist-based and ultra-left political party, to power in Brazil. In these years, alternative developments and searches started to spread rapidly and became popular with the public. As defined by Veltmeyer (2006), this alternative development is humanitarian, equitable

and empowering, most importantly sustainable (which promises a dignified life), meets basic needs, and includes all of society (women, the poor, indigenous people, etc.). Most importantly, it was based on sustainability. The reaction against neoliberal policies was not only in the political arena but also in the alternative approaches taken by social movements. The actions of MST that emerged in Brazil are nothing more than a questioning of the private property rights of the capitalist discourse secured by the bourgeois law and built on neo-liberal principles (Martins, 2000, p. 37). The alternative approach having developed from the bottom against inequality and neo-liberal policies under these conditions where the MST was born is an important example for the Brazilian people as well as for the Latin American countries in similar situations.

The Struggle of the Landless Soldiers Against Socio-Economic Inequalities: Occupy, Resist, Produce!

MST, one of Latin America’s most combative popular movements with respect to Ceará, emerged in 1979 with the first land occupations in Rio Grande do Sul. Apart from the many other grassroots movements, this movement was supported by the church and religious organizations such as the Rural Land Commissions as well as by the PT. Meanwhile, MST was able to become widespread throughout the country with the environment of re-democratization in the 1980s, when agricultural reform was brought to the political agenda. In the 1990s, the MST took its place in Brazilian political life as an important and effective mass movement that could no longer be ignored (Martins, 2000, p. 33). Apart from the conditions from which MST emerged and the sources that feed it ideologically, MST’s style of action also contains some specifics. Organizing themselves in a fight to create a more just and solidary society and to operate nationally in Brazil with an estimated two million members in at least 23 of Brazil’s 27 states (and one federal district), MST’s goal involves what they consider to be unfair distribution; it is to make a land reform on arable lands and cultivate unproductive land that has no economic value to society or its owners. Landowners, who make up about 1.6% of the population, own 46.8% of the total arable land in the country (Amini, 2017, pp. 143–165; Baletti et al., 2009, p. 126; Friends of MST [FMST], 2020; Pahnke, 2018, p. 18). The organization, known for occupying the latifundia that cover large areas and the lands declared inefficient, operates the land by dividing it into 10-20 hectare parcels and having its members manage the land individually or collectively.

After occupying land, which MST members call a *festa* (party), families living in plastic and makeshift tents organize to resist attacks by the landowners. What is essential for the camp residents here is not only to occupy the land but to also retain it and ultimately use it for production. Occupations are also likely to be repulsed. Even if this is not the case, it may take several years for the occupied land to be distributed and gain legal status. But for some, once the occupation is complete, the landless rural workers now call themselves “free workers” (Martins, 2000, p. 37; Sallinger-McBride & Roberts, 1998, p. 82). They survive without being dependent on anyone and with what they have achieved as a result of their own efforts. MST is not only content to occupy land but also promises to provide its members with the opportunities for a sustainable life after the land occupation. For instance, it also offers group members collective production, alternative education, and alternative health services to create the conditions for cultivation and to meet the essential needs for stable living conditions. In my opinion, MST’s most significant contribution has been to instill such a spirit into the people who are embittered with life and have no hope of living humanely and to involve people in the struggle against socio-economic inequality and poverty. Establishing a new life and making people believe that another life that suits human dignity is possible (*otro mundo es posible*) is essentially the most important outcome of the fight against inequality (Saavedra, 2016). Members participating in the MST show a strong presence through social interactions in the local socio-political area, as well as in their interactions among themselves. This is what offers more to its members than many social movements around the world do (Cardoso, 2012; Justo, 2005; Martins, 2000, p. 39; Navarro, 1994, p. 146; Ondetti, 2010, p. 114).

The philosophical and ideological sources the landless movement have followed in forming its path and method are significantly influential. Serious changes also have occurred in the way the movement interacts with and includes people’s views on life and events.

The style and method of the movement has become an almost natural faculty for the participants. This approach from MST, which has a very strong ideological background, has allowed the participants not only to fight against socio-economic poverty but also to raise an individual who knows and can criticize their rights. Although MST does not strictly or obviously appear in philosophical and ideological formations, it has been influenced by a wide range of thought, from the education philosopher Brazilian Paulo Freire to Gramsci and Proudhon (Yeğın, 2004, p. 11).

Education is the issue to which MST devotes most of its time from its overall workload density. MST views education as a tool for promoting human development above all. Schools are seen as places that nurture human values such as solidarity and collective goodness where awareness is instilled against injustice, excessive consumption, and the inhuman dimensions of capitalism (Zell, 2007, p. 65). As an educator oriented towards the education of the oppressed, especially the illiterate, Freire's alternative pedagogy is based on the politics of liberation with libertarian roots that can only be applied in certain educational centers (Freire, 2017; 2019, pp. 110, 118, 124, 125; Mayo, 2015).

The issue of property is also an important subject of discussion in terms of the ideology of the movement. MST's approach questions private property rights. Although not expressed much in this regard, Proudhon's views on property have had a great influence on MST thought, with the movement's emphasis on collective property and its intense criticism of individual property in particular being the most significant manifestation. French anarchist Proudhon, in his famous work *What is Property?* (2018, pp. 87–96) claimed that if a right to subordinate ownership were to exist, it would be labor, and land cannot be owned. Underlining the universal consensus formed in this direction does not legitimize individual property; strikingly MST's reasons for carrying out land occupations is very close this.

The Problem of Legality and Legitimacy in Land Occupation

The debate on legality and legitimacy in the occupation of the landless constitutes another dimension of the discussions. As stated by Mészáros, few people emphasize the legal dimension and legitimacy of the issue (*estado de direito* [rule of law]) due to ideological attitudes (2015, p. 351). According to the advocates of the liberal values that hold the land oligarchy and the neo-liberal economics advocates, as can be guessed, the actions of the landless are clearly illegal and hence illegitimate. For them, land occupations also have no legal basis. Occupations are described as sabotages against democratic institutions, and the leaders of the movement are also judged under this heading (Fernandes, 2009, p. 90; Martins, 2000, p. 37; Sallinger-McBride & Roberts, 1998, p. 62). So, is the method followed by this aim in the fight against income inequality (i.e., poverty) legitimate? Can legitimate targets only ever be reached by legal means? These and similar questions are critical questions that need to be addressed when addressing MST. Freire, who had an important influence on the formation of MST's ideology, answers this question as

follows: “If I take as the starting point that the misery of the oppressed is above all a state of violence, not the will of a punitive God or laziness or hybridization, my duty as an educator is to be much more sensitive. Otherwise, my struggle will lose its effect” (2019, p. 122).

The arguments the movement uses to justify itself also need to be carefully examined. According to them:

Christianity allows the occupation of the land through the Bible, which brings the right to be saved, during the sabbat and jubilee years. Based on the principle that God gives land to all, the landlord - he or his ancestors - always has the right to take it back from the person who took it. If the person who hoarded the land does not return it, the person who has taken the land can use force to get it back. This situation was confirmed by a sacred source only when the liberation theology became widespread in the continent (Veltmeyer, 2006, p. 84).

As a matter of fact, this doesn't actually mean anything in the abstract without taking into account the memory, values, and social reality of the society where all value-laden concepts such as legitimacy exist. An abstract understanding of universal legitimacy detached from social reality does not help in understanding Brazil's problems. Making an evaluation without questioning in which stages the conditions in the Brazilian society have formed and taking into account the past of the problems will never be complete. Arguments made in this way require accepting reality as it is, which leads to an increasing continuity of inequality.

In reality, the lands MST occupies are places where production or semi-production had previously been performed. These lands are places that had mostly been somehow confiscated by the great land barons (Vergara-Camus, 2012, p. 1154). Moreover, MST members claim that their actions have legal grounds apart from their legitimacy. According to Article 5, Paragraph 23 and Article 186 of the Brazilian Constitution (1988), the land should serve a “social function” and be productive based on social responsibility (Chamber of Deputies, 2010; Hammond, 1999, pp. 472–473; Martins, 2000, p. 37; Meszaros, 2000; Pahnke, 2018, p. 4; Vergara-Camus, 2012, p. 1148).

Conclusion

As can be seen throughout the article, among the countries in Latin America, economic inequality in Brazil has reached its peak point. This study highlights MST's contributions toward eliminating inequality; however, income inequality

remains a serious problem in Brazil. Political will and radical structural adjustments are needed to solve the problem. While being so integrated with the free market and capital, the Brazilian government's approach to solving the land problem appears very difficult, especially for overcoming the problem with MST's methods. This situation is one of the dilemmas found in Brazil's problems. Until political will places the problem of land distribution onto the country's agenda, MST's contributions will remain important and valuable.

Perhaps the motivation that will force political power to place this issue on the agenda will become possible with pressure from there. Despite all its flaws and deficiencies, MST's method is a struggle that can set an example for different geographies of the world and has a high probability of getting results, as it offers a different method in human development for combating inequality. In particular, its approach to the issue of inequality with a total struggle puts MST in a more meaningful position. Apart from transforming economic and social relations as discussed above, the mission of creating a new human being is among the hallmarks of the movement. This expresses a contribution and a spirit of struggle far more than most social movements around the world provide. The strategies followed by the movement (e.g., participatory, empowering, sharing responsibility) its ideological motivations, and trainings have made a significant contributions in preventing repulsions against land occupation.

Kaynakça | References

- Amini, B. (2017). The strength of our collective voice: Views from labor leaders from around the world. G. Comninel, M. Musto ve V. Wallis (Ed.). *The International after 150 years: Labor vs capital, then and now* içinde (ss. 143-165). Routledge.
- Arditi, B. (2008). Arguments about the left turn(s) in Latin America: A post liberal politics? *Latin American Research Review*, 43(3), 59-81.
- Ayhan, S. (1995). Paulo Freire: Yaşamı, eğitim felsefesi ve uygulaması üzerine. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 28(2), 193-205.
- Baletti, B., Johnson, T. M. ve Wolford, W. (2009). 'Late mobilization': Transnational peasant networks and grassroots organizing in Brazil and South Africa. S. M. B. Jr, M. Edelman ve C. Kay (Ed.). *Transnational agrarian movements confronting globalization* içinde (ss. 123-146). John Wiley & Sons.
- Barbosa, L. P. (2017). Educação do Campo [Education for and by the countryside] as a political project in the context of the struggle for land in Brazil. *The Journal of Peasant Studies*, 44(1), 118-143.
- Barrett, P. S., Chavez, D. ve Garavito, C. A. R. (2008). *The new Latin American left utopia reborn*. Pluto Press.
- Burges, S. W. (2009). Brazil: Toward a (neo) liberal democracy? J. Grugel (Ed.). *Governance after neoliberalism in Latin America* içinde (ss. 195-215). Palgrave Macmillan.
- Buono, R. A. D. ve José Bell Lara. (2006). Introduction: Neoliberal crises and the resurgent left in Latin America. *Critical Sociology*, 32(1), 9-16.

insan & toplum

- Cardoso, F. S. (2012). *A luta e a lida: Estudo do controle social do MST nos acampamentos e assentamentos de reforma agrária*. PhD Thesis. Universidade de São Paulo.
- Carter, M. (2015). An overview. M. Carter (Ed.). *Challenging social inequality: The landless rural workers movement and agrarian reform in Brazil* içinde (ss. xxiii-xxx). Duke University Press.
- Castañeda, J. (1993). *Utopia unarmed: The Latin American left after the cold war*. Alfred A Knopf.
- Castañeda, J. (2006). Latin America's Left Turn. *Foreign affairs*, 85(3), 28-43.
- Chamber of Deputies. (2010). *Constitution of the Federative Republic of Brazil: Constitutional text of October 5, 1988, with the alterations introduced by Constitutional Amendments*. Documentation and Information Center Publishing Coordination Brasília. https://www.oas.org/es/sla/ddi/docs/acceso_informacion_base_dc_leyes_pais_b_1_en.pdf adresinden erişilmiştir.
- Cleary, E. L. (1997). The Brazilian catholic church and church-state relations: Nation-building. *Journal of Church and State*, 39(2), 253-272.
- Fernandes, B. M. (2000). *A formação do MST no Brasil*. Vozes.
- Fernandes, B. M. (2009). The MST and agrarian reform in Brazil. *Socialism and Democracy*, 23(3), 90-99.
- Freire, P. (2017). *Ezilenlerin pedagojisi* (16. Baskı). D. Hattatoğlu ve E. Özbek (Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Freire, P. (2019). *Özgürlüğün pedagojisi: Etik demokrasi ve medeni cesaret*. G. Kurt-Gevinç (Çev.). Yordam Kitap.
- Güder, S. (2008). Güney Amerika'da meydan okuyan sol mu? *İLEM Yıllık*, 3(3), 153-158.
- Hammond, J. L. (1999). Law and disorder: The Brazilian landless farmworkers' movement. *Bulletin of Latin American Research*, 18(4), 469-489.
- Harnecker, M. (2006). *Bir hareket yaratmak MST: topraksız kır işçileri hareketi*. D. Tuna (Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1994). *Age of extremes: The short twentieth century, 1914-1991*. Viking Penguin.
- Informe latinobarómetro. (2007). *Corporación Latinobarómetro*.
- Jilberto, A. E. F. (2008). Latin America: The end of the Washington Consensus, the state of democracy and the two lefts. *Journal of Developing Societies*, 24(3), 399-413.
- Justo, M. G. (2005). *"Excluidos": Ex-moradores de rua como camponeses num assentamento do MST*. PhD Thesis. Universidade de São Paulo.
- Kane, L. (2000). Popular education and the Landless People's Movement in Brazil (MST). *Studies in the Education of Adults*, 32(1), 36-50.
- Levy, C. (2013). Local politics in Brazil: How social movements have made a difference. *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies/Revue Canadienne Des Études Latino-Américaines Et Caraïbes*, 38(1), 85-105.
- Margheritis, A. (2007). The cycle of ideas and the search for an alternative. *Latin American Perspectives*, 34(3), 25-48.
- Martins, M. D. (2000). The MST challenge to neoliberalism. *Latin American Perspectives*, 27(5), 33-45.
- Mayo, P. (2015). Eğitimde "yeterlik" söylemi ve toplumsal eylemlilik ile eleştirel yurttaşlık mücadelesi. D. G. Dinç (Çev.). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 48(1), 233-244.
- Mészáros, G. (2015). The MST and the rule of law in Brazil. M. Carter (Ed.), *Challenging social inequality: The landless rural workers movement and agrarian reform in Brazil* içinde (ss. 351-374). Duke University Press.
- Moreno-Brid, J. (2008). What is new and what is left of the economic policies of the new left governments of Latin America? *International Journal of Political Economy*, 37(3), 82-108.
- Moreno-Brid, J. C. ve Paunovic, I. (2006). The future of economic policy making by left-of-center governments in Latin America: Old wine in new bottles? *Post-Autistic Economics Review*, 39(1), 2-7.
- Mueller, C. C. (2009). Agricultural, agrarian, and environmental policy formation under Lula: the role of policy networks. J. Love ve W. Baer (Ed.). *Brazil under Lula: Economy, politics, and society under the worker-president* içinde (ss. 135-150). Palgrave Macmillan.
- Navarro, Z. (1994). Democracy, citizenship and representation: Rural social movements in Southern Brazil, 1978-1990. *Bulletin of Latin American Research*, 13(2), 129-154.

- Ondetti, G. (2010). *Land, protest, and politics: The landless movement and the struggle for agrarian reform in Brazil*. Penn State Press.
- Pahnke, A. (2018). *Brazil's long revolution: Radical achievements of the landless workers movement*. University of Arizona Press.
- Pires-O'Brien, J. (2004). Brazil under a labour government: Part one. *The Contemporary Review*, 1664, 150-156.
- Proudhon, P. J. (2018). *Mülkiyet nedir? Veya hukukun ve yönetimin ilkesi üzerine araştırmalar*. D. Çetinkasap (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rangel, R. M. ve Garmendia, E. S. R. (2012). El Consenso de Washington: La instauración de las políticas neoliberales en América Latina. *Politicay Cultura*, 37, 35-64.
- Saavedra, G. R. (2016). Otro mundo es posible. *Capitalism Nature Socialism*, 27(1), 137-140.
- Saint-Upéry, M. (2007). *Meydan okuyan sol: Bolivar'ın rüyası ve Güney Amerika*. Ş. Sönmez ve C. Belge (Çev.). İletişim Yayınları.
- Sallinger-McBride, J. ve Roberts, L. K. (1998). Conflict between the landed and the landless in Brazil. *International Journal on World Peace*, 15(4), 61-90.
- Sanchez, F., Borges-Neto, J. M. ve Marques, R. M. (2008). Brazil. Lula's government: A critical appraisal. P. S. Barrett, D. Chavez, C. A. R. Garavito (Ed.). *The new Latin American left: Utopia reborn* içinde (ss. 42-68). Pluto.
- Sauer, S. (2019). Rural Brazil during the Lula administrations: Agreements with agribusiness and disputes in agrarian policies. F. Santana (Çev.). *Latin American Perspectives*, 46(4), 103-121.
- Silva, L. (2002). *Carta ao povo brasileiro [A Letter to the Brazilian People]*. http://www.iisg.nl/collections/carta_ao_povo_brasileiro.pdf adresinden erişilmiştir.
- Stedile, J. P. (2004). Brazil's landless battalions. W. F. Bello (Ed.). *A movement of movements: Is another world really possible* içinde (ss. 17-48). Verso.
- Tarlau, R. (2014). Thirty years of landless workers demanding state power. *Berkeley Journal of Sociology*, 58, 88-94.
- Tarlau, R. (2015). Education of the countryside at a crossroads: Rural social movements and national policy reform in Brazil. *The Journal of Peasant Studies*, 42(6), 1157-1177.
- Tarlau, R. (2019). *Occupying schools, occupying land: How the landless workers movement transformed Brazilian education*. Oxford University Press.
- The Friends of the MST (FMST). (2020, Temmuz 11). *History of the MST*. <https://www.mstbrazil.org/content/history-mst> adresinden erişilmiştir.
- Veltmeyer, H. (2006). *Latin Amerika ve başka bir kalkınma*. Ö. Akpınar (Çev.). Kalkedon Yayıncılık.
- Vendramini, C. R., Stronzake, J., Stronzake, J. ve Morais, S. P. (2016). Challenges of working-class education at present: The landless workers' movement experience in Brazil. *Inter. Labor Working-Class Hist. International Labor and Working-Class History*, 90, 196-202.
- Vergara-Camus, L. (2012). The legacy of social conflicts over property rights in rural Brazil and Mexico: Current land struggles in historical perspective. *The Journal of Peasant Studies*, 39(5), 1133-1158.
- Williamson, J. (1990). What Washington means by policy reform. *Latin American adjustment: How much has happened* içinde. Institute for International Economics. <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?researchid=486> adresinden erişilmiştir.
- Wolford, W. (2003). Producing community: The MST and land reform settlements in Brazil. *Journal of Agrarian Change*, 3(4), 500-520.
- Wolford, W. (2004). This land is ours now: Spatial imaginaries and the struggle for land in Brazil. *Annals of the Association of American Geographers*, 94(2), 409-424.
- Yeğin, M. (2004). *Topraksızlar: Brezilya'da topraksız köylü hareketi: MST*. İletişim.
- Yeğin, M. (2006). *Topraksızlar: Brezilya'da topraksız köylü hareketi: MST*. İletişim.
- Zell, M. C. (2007). The movement of the landless rural workers: Issues of development in Brazil. *Journal of Comparative Social Welfare*, 23(1), 61-68.

